

KERESZTYÉN IGAZSÁG

AZ ORDASS LAJOS BARÁTI KÖR FOLYÓIRATA

Új folyam 85. szám

2010. TAVASZ

Tartalom

IGEHIRDETÉS

Isó Dóra: „Vigyázzatok, legyetek ébren...” (Mk 13,32-37) 1

TANULMÁNYOK

Dr. Fabiny Tibor: Hogyan segít Luther a gyakorlati bibliaolvasásban 5

Dr. Szentpétery Péter: Kétszáz(egy) éve született Charles Darwin (III. rész) 13

D. Terray László: Amit elmondtam volna Révfülöpön 21

EMLÉKEZÜNK

Dr. Boleratzky Lóránd: Emlékezés az 1610. évi zsolnai zsinatra 28

Aradi András Péter – Kovács Pál: A Tranoscus kegyesség megtartó ereje 33

Gémes István: Fél évszázados szolgálat a nagyvilágban szétszórt hittestvérek között 39

TARTALMI ÖSSZESÍTŐ 44

KERESZTYÉN IGAZSÁG

Az Ordass Lajos Baráti Kör negyedévi folyóirata
Független evangélikus teológiai és kritikai lap

Új folyam 85. szám – 2010. TAVASZ

Szerkesztette a Szerkesztőbizottság.

A szerkesztőbizottság tagjai: Cserhátiné Szabó Izabella, Isó Dorottya,
Iltzs János, Jankovits Béla, Kovács László, Tubán József

Folyóiratunk honlapja: Átalakítás alatt!

Felelős kiadó: id. Zászkaliczky Pál (tel: 27-359-291)

Kiadóhivatal: 1114 Budapest, Bocskai út 10.

Postacím: 2151 Fót, Ibolyás u. 3/A.

Csekkszám: Ordass Lajos Baráti Kör

Budapest – OTP XI. ker. 11711034-20081452

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém

Felelős vezető: Szathmáry Attila

HU ISSN 0865-2163 – Törzsszám: 1996/320 – Eng. szám: III./E1/20/1989

Isó Dorottya

Jézus mondotta:
„Vigyázzatok, legyetek ébren, mert nem tudjátok,
mikor jön el az az idő!” (Mk 13,32-37)¹

Kedves testvéreim!

Ittész Gábor e gyülekezet szeretett lelkésze teológiai gondolkodásában, lelkészi szolgálatában és egyháza megújulásáért folytatott küzdelmében fontos szerep jutott egy kifejezésnek, s ez a kifejezés az Istentől kapott és felismert vagy éppen elmulasztott alkalmas idő, a kairosz kifejezése. „Érdemes lenne egyszer ... végiggondolni egyházunk történetének utolsó 2 évtizedét az elszalasztott kairoszok szempontjából!” – mondta e szavakat Ittész Gábor egy előadásában még 2004-ben.

Ezért e mai emlékünnepre egy olyan igét választottam, mely lehetőséget ad nekünk, emlékezőknek arra, hogy elgondolkodjunk az időről, mely különös módon halad velünk és körülöttünk, ugyanakkor végiggondoljuk az ige mondanivalóját követve az időnek Istentől kapott kairoszeit, alkalmait, hogy felismerjük azokat, hogy el ne mulasszuk azokat!

Megemlékezésünk így talán méltó lesz ahhoz a nagyszerű lelkészi hagyatékhoz, melyet Gábor bácsi hagyott gyülekezetére, szolgatársaira, mindazokra, akik ismerték és szerették őt.

Valóban különleges dolog az idő! Érzékeljük jelenlétét, érzékeljük múlását, s mégsem tudjuk megfogni, meghatározni, hogy pontosan mi az. Óráink, naptáraink mutatják egy-egy időszak elmúlását, de az idő maga még sincs a kezünkben, nem irányíthatjuk, nem állíthatjuk a szolgálatunkba, nem birtokolhatjuk. Csak megy a maga módján rendíthetetlenül, megváltoztathatatlanul és visszafordíthatatlanul. S bár mindenkinek egyformán halad az idő, mégis a gyermek túlságosan lassúnak érzi haladást, míg az idősebb ember nagyon is gyorsnak. Az objektív időt egészen szubjektív módon éljük át.

Tudjuk, az idő másként halad a földi körülmények között és másként a világűrben. Míg ott néhány évet töltene el az ember, addig itt, a Földön hosszú időszak telne el.

Szívesen utaznánk is az időben: milyen jó lenne visszamenni a múltba, jelen lenni néhány, számunkra fontos eseménynél, újra látni, újra találkozni már elment szereteteinkkel; de szeretnénk a jövőbe is menni, hogy lássuk, mit hoz a számunkra, hogy tudjuk, milyen lesz a jövő, s hogy így a jövő bizonytalansága megszűnjék számunkra.

Az ókori görögök ciklikusan képzeltek el az időt. Elindul valahonnan, valamikor és egyszer csak ugyanoda érkezik el. A kezdete és a vége tehát ugyanaz a pont. A vég egyúttal egy új ciklus kezdetét is jelöli.

¹ Elhangzott 2009. szeptember 27-én a Győr-Nádorvárosi remplomban Ittész Gábor halálának évfordulóján rendezett egyházzenei áhítaton

A Biblia azonban másról beszél. Isten ígéje, Isten szava teremtette a világot, s a világban az időt is. Az idő tehát a világ teremtése óta létezik és halad folyamatosan mindaddig, amíg világ a világ; halad folyamatosan egy vég felé, mely a világ végével esik egybe és zárul le. De amíg elérkezik az az időpont, a világ és az idő vége, addig sok-sok befejeződésnek, végnek vagyunk tanúi. Elmúlik egy időszak, egy nap, egy hónap, egy év; elmúlik, vége lesz a gyermekkornak, a felnőttkornak, az iskolának, a munkás éveknek; befejeződik, lezárul az ünnep, a jó, a boldog, a szép; de ugyanígy a rossz, a bánat, a fájdalom és a keserűség is. Elmúlik, vége lesz egy virág életének, egy ember életének, egy egész történelmi kor létezésének. S amikor valami befejeződik, megdöbbenünk. Soha-soha nem lesz már úgy, mint előtte volt. Valami elmúlt, végérvényesen más következik.

Az idő tehát múltó idő a számunkra.

De ez a múltó idő, ez a különleges és kifürkészhetetlen dolog az Isten tulajdona. Olyan, amilyennek Isten akarta, hogy legyen. Úgy telik, úgy halad, ahogyan az Isten akarja. Célja és oka is az Istenben van, egyedül Ő tudja, hogy miért, mi okból és mi célból lett az idő; miért van szükség rá, mi a rendeltetése az időnek ebben a világban.

Ez a mai íge arról tanúskodik nekünk, hogy Isten az időt azért adta, hogy alkalmakat, kairoszokat teremtsen a számunkra. Ha nem volna idő, ha az időtlenség végtelenségében élnénk, nem volna jelentősége annak, hogy mikor, mit csinálunk. Ráérnénk bármeddig arra, hogy megtegyünk valamit. Ráérnénk arra is, hogy az Istennel való találkozást keressük és vágyódjunk rá.

Márpedig Isten legelőször is azért adta az időt, hogy alkalmakat adjon nekünk, embereknek a vele való találkozásra, amikor hallgathatjuk ígését, amikor táplálkozhatunk testével és vérével, amikor imáinkkal és énekeinkkel mi is megszólíthatjuk őt, s amikor együtt lehetünk azokkal az emberekkel, akikkel Isten ígéje, Krisztus evangéliuma és közös hitünk kapcsol egymáshoz minket. Bizony a múltó idő az Istennel való találkozás számára teremt alkalmakat! De ebben az igazságban figyelmeztetés is rejlik: figyelmeztetés, hogy az Isten teremtette időpontokat, kairoszokat megbecsüljük!

Ez a figyelmeztetés egyúttal önvizsgálat is: vajon hogyan használtam fel eddigi életem során a számomra teremtett alkalmakat az Istennel való találkozásra? Hányszor kerültem el a találkozást? Hányszor jelentéktelenítettem az Isten adta lehetőséget, mert azt mondtam – úgyis lesz újabb alkalom, úgyis lesz újabb istentisztelet; Isten úgyis szól újra hozzám, ezért most fontosabb a főzés, a bevásárlás, a pecázás vagy a kirándulás? Megbecsültem-e amit Isten nekem teremtett, s ígéből mindig kerestem-e azt, ami hozzám szól, ami nekem tartalmaz mondanivalót?

Ez a figyelmeztetés egyúttal egy szorongató kérdés is: tudom-e, hogy meddig vannak még kairoszok a számomra, s meg tudom-e majd ragadni az utolsót, tudni fogom-e róla, hogy ez lesz az utolsó? Milyen szomorú, amikor az ember rádöbben arra, hogy valami fontosról végleg, visszahozhatatlanul lemaradt! S milyen vigasztaló, még ha valaki az utolsó útjára indul is, tudni, hogy a számára adatott utolsó alkalmat megragadta az Istennel való találkozásra. E gyülekezet lelkésze, Ittész Gábor, ebben is példánk lehet.

Isten tehát azért adta az időt, hogy általa alkalmakat teremtsen a vele való találkozásra. Zárjuk ma szívünkbe Isten ígének ezt a mondanivalóját!

Az ige arról is beszél, hogy az idő küldetésünkért adatott. Ha nem volna idő, miért kezdenénk bármilyen küldetésbe is! Akkor nem volna értelme végezni feladatunkat, teljesíteni keresztyén megbízatásunkat. De Isten azért adta az időt, hogy benne az ember feladata, munkája keresztyén küldetéssé váljon. Vagyis ki-ki a Tőle kapott feladatával tanúskodjon Istenről, Isten neki adott megbízatásáról, de tanúskodjon Isten örömhíréről is, az evangéliumról – mely által tudja, tudjuk, hogy befejezve e világban, a térben és időben való küldetésünket, az örök élet végtelensége vár ránk, az idő nélküli, boldog lét Istennél.

Isten azért adta az időt, hogy benne a feladatom a keresztyén küldetés alkalma, kairosha legyen! Az orvos azért gyógyítson, hogy gyógyítása által a beteg megérezhessen valamit az Isten bűnöket meggyógyító szeretetéből. A bolti eladó úgy szolgálja ki ügyfeleit, hogy kedvessége és segítőkészsége árulkodjon Istenről, az Isten kegyelméről és segítéséről. A gyárban dolgozó munkás úgy végezze el feladatát, mint aki Istennek és Isten színe előtt végzi azt, hogy becsületességéből és szorgalmából levonják a következtetést: csak az Istenhez tartozó ember tud ilyen hűségesen dolgozni! A tanár úgy nevelje a rábízott gyermekeket, mint akik Isten gyermekei, s akiknek tudniuk kell a Teremtőről, és akiknek ismerniük kell azt a világot, melyet Isten teremtett. A beteg úgy hordozza betegségét, hogy egész környezete átélje azt a reménységet, mely őt élteni és éltetni fogja az örökkévalóságig. Az egészségesen pedig látszódjék a hála! Hogy örömmel fogadja Istentől egészségét, és neki ad érte köszönetet. A lelkész pedig úgy hirdesse az ígét, mint aki már maga is hittel megtapasztalta, hogy ebben van az élet, hogy csak Isten ígétjével várható teljes reménység, mely soha nem szegyenít meg. S végezzük úgy apai, anyai, nagyszülői hivatásunkat, ápoljuk úgy baráti, szomszédi, embertársi kapcsolatainkat, bánjunk úgy a nálunknál gyengébbel, egyszerűbbel, kisebbel, hogy általa az Isten nevét dicsérje mindenki, aki ezt átéli. „Ugy ragyogjon a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák jó cselekedeteiteket és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat!” (Mt 5,16)

Ezért adta Isten az időt! Hogy benne minden szó, minden cselekedet őt hirdesse, róla tanúskodjon, s így mi, az időben haladó vándorok betölthessük Istentől kapott küldetésünket! Zárjuk szívünkbe Isten ígétének ezt a mondanivalóját, hogy holnaptól újult lendülettel végezhessük küldetésünket az időben, e világban!

Az ige végül arról is beszél nekünk, hogy az idő Krisztusért adatott! Krisztus megváltása, Isten üdvösségterve is az időben, a múlt idő Isten által kijelölt időpontjában történt. S ugyanígy az időben kerül sor Krisztus visszajövetelére is.

Az időt azért adta Isten, hogy alkalmat, kairost teremtsen Krisztus visszajövetelére, s amikor Krisztus visszajön közénk, mindent újjáteremtsen, új ég és új föld legyen, s a világ ebben a formában, ebben a térben és időben befejeződjön. Volt idő, amikor ezt az alkalmat nagyon várták. Keresték a jeleket, amiből megtudhatják, hogy mikor lesz mindez. Vannak csoportok ma is, akik kutatják ennek időpontját. Manapság azonban a többség nem keresi, nem kutatja Krisztus visszajövetelének időpontját. Oly régóta hirdeti ezt a Biblia, ki tudja megtörténik-e, s ha megtörténik, biztosan nem most, hanem majd sok-sok idő múlva – gondolják. Egyrészt kutatni azt az időpontot, másrészt Pató Pálként legyinteni rá – ez a ketősség igaz ránk. Beleavatkozni abba, ami egyedül Istenre tartozik, hiszen Krisztus azt mondja: azt a napot viszont vagy azt az órát senki nem tudja ... csak az Atya – vagy jelentékteleníteni azt az eseményt, mely pedig a világ teremtése és megvál-

tása után a harmadik legfontosabb mozzanata Isten cselekvésének a világban – ez telik tőlünk.

De az ige azért is hangzik ma, hogy Krisztus szavát meghalljuk, s a két vélekedés közül egyik se gyökerezzen meg szívünkben. Krisztus azt mondja: vigyázzatok, mert nem tudjátok, mikor jön meg a ház ura! Vigyázzatok, legyetek ébren, mert nem tudjátok, mikor jön el az az idő! Még ma éjszaka vagy holnap hajnalban? Lehet, hogy már csak néhány hónap van hátra? Lesz-e vége a 2009. évnek? Lesz-e még nekem életem a 2009. év végén is? Vigyázzatok, mondja Krisztus, mert azt az időt ki nem kutathatjátok, mégsem élhettek úgy, mintha soha nem jönne el! Vigyázzatok, vagyis álljatok készen, legyetek éberek, számítsatok rá, és legyetek felkészültek! Hogy ez túl zaklatottá, feszültté tenné a mát, az életünket? Nem hinném! Vajon mi dolgozik a szülő szívében, amikor gyermekét várja haza? Vajon mi dolgozik a gyermek szívében, amikor édesanyját várja haza?

Hát ugyanezzel a lelkülettel várhatjuk mi is Urunk visszajövetelét mindig éberen, mindig felkészülten!

A különös idő, mely nekünk oly sok elmélkedésre és fantáziálásra ad okot, az Isten kezében van, az ő szolgálatára áll. Ő pedig arra rendelte, hogy megtaláljuk benne a nekünk szerzett alkalmakat a vele való találkozásra, és hogy elvégezzük benne életünk feladatait, mint keresztyén küldetésünk tanúságtételét!

Így leszünk felkészültek mindig; így állunk éberen, hogyha majd megjön Urunk, visszatér hozzánk, akkor magához ölelhessen bennünket! Legyen mindannyiunk jövője sok-sok kairosszal, Isten teremtetten alkalommal tele, teljék időnk küldetésünk betöltésével, míg csak el nem jön Krisztus és felkészülten talál! Bárcsak mindannyiunkról elmondaná majd azon a napon: jól van, jó és hű szolgám, nem elszalasztottad, hanem megragadtad az alkalmakat, a kairoszokat! Menj be urad ünnepi lakomájára! (Mt 25,21) Ámen.

A szenvedő ember hitéről

Csak dallal, énekszóval
Vagy áldandó, Uram?
Nem dicsérhet-e sóhaj,
Bár ólomszárnya van?
Ha fájdalmam őszinte,
Hiszem, téged dicsér,
Bár oly sötét, hogy szinte
Poklok mélyéig ér.

2. Te úr vagy a sötéten,
Úr a mélységben is.
Ott vagy te vak kétségben,
Hol sátán törbe visz.

Ha most homály terül rám
Kioltva múlt hitét,
Tudom, hogy hallgatsz némán:
A végső szó tiéd.

3. A végső szót kimondtad:
A testté lett igét.
Nagy mélységből kihoztad,
Él ő, s úgy von feléd.
Ó, elrejtőző Isten,
Kit ködfátyol fed el,
Fiadra nézek hittél,
S föllebben a lepel.

Szöveg: Scholz László. Dallam: Mint fogadjalak téged, GyLK 805
(Gyülekezeti Liturgikus Könyv 822.)

Fabiny Tibor

Hogyan segít Luther a gyakorlati bibliaolvasásban?¹

Bevezetés

Ma egy művészetről fogok szólni. A Szentírás olvasása ugyanis művészet. Számos könyv, tanulmány jelent meg ilyen címen: „A Szentírás olvasásának művészete”². Mint minden művészet, a Szentírás olvasása és értelmezése is egyszerre technika és egyszerre felülről kapott adomány, a Lélek ajándéka. Azt nem állítom, hogy e művészet értéséhez, elsajátításához, gyakorlatához semmilyen előképzettségre nincs szükség, de azt mondom, hogy nem ez a fontos, hanem a beállítódás, a lelkület. Azt is megkockáztatom, hogy ez olyan karizma, amit kérni kell.

Nagyon örülök a kapott címnek: „Hogyan segít Luther a gyakorlati bibliaolvasásban?”, hiszen a kérdésről tényleg csak azért érdemes beszélünk, mert keresztyén életünk egyik legfontosabb tevékenységéhez gyakorlati segítségre van szükségünk. Nem azt mondom, hogy „a” legfontosabb szelete ez keresztyén életünknek, hiszen az imádság legalább ennyire fontos, s Jézus urunk tanítványai jól tudták, hogy még az imádságot is tanulniuk kell Mesterüktől. Hát mennyivel inkább tanulni kell a bibliaolvasás művészetét! Majd látni fogjuk, hogy a két tevékenység: a bibliaolvasás és imádkozás egymást feltételezve milyen szorosan összefügg. A mai előadó bevallja, hogy ő nem „mester”, hanem még maga is tanuló mind a bibliaolvasás, mind az imádság iskolájában. Mindannyiunk közös Mesterén túl azonban találkozott egy olyan emberi mesterrel, akitől az elmúlt években, évtizedekben sokat tanulhatott ezekről a kérdésekről. A ma esti mesterünk – maga is az igazi Mester aláztos tanítványa – a zseniális képességekkel megáldott 16. századi reformátor, Luther Márton.

Tény, hogy a Biblia olvasása elválaszthatatlan annak értelmezésétől, hiszen az értelmezés is egyfajta olvasás. Előadásomban nem akarok e kérdés részleteibe bocsátkozni, de mindenképpen szeretném felhívni a figyelmet Ittész Gábornak a közelmúltban megjelent füzetére, ami ezt a címet viseli: *Christum treyben. Luther bibliaértelmezése a Szentírás könyveire írt előszói alapján*³. A szerző ebben számos olyan kérdést tárgyal, amelyről majd előadásunkban is szó lesz (pl. a törvény és az evangélium kapcsolata), de számos más kérdéssel nem lesz módunk foglalkozni. Két fontos szempontot azonban kiemelünk Ittész Gábor írásából Luther írásmagyarázata kapcsán: az egyik a Biblia egységének gondolata, a másik az „Önmagát magyarázó Szentírás” lutheri elve.

¹ Elhangzott a révfülöpi Luther-konferencián 2010. január 29-én

² PL. DAVIES, E. F. – HAYS, R. B. (szerk.), *The Art of Reading Scripture*, Grand Rapids, Eerdmans, 2003; SAUTER, Gerhard, „The Art of Reading the Bible”. In: *Protestant Theology at the Crossroads*. Grand Rapids, Eerdmans, 2007, 33–57. old.

³ ITTÉSZ Gábor, *Christum treyben. Luther bibliaértelmezése a Szentírás könyveire írt előszói alapján*, Budapest-Győr, Luther Kiadó – Magyarországi Luther Szövetség – Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület, 2009. /Magyar Luther Füzetek 10.; Egyházkerületi Füzetek 5./

Az első kapcsán írja Ittész Gábor: „a két testamentum egysége Krisztusban *adva* van, a bibliamagyarázóknak mindössze felismerniük kell ezt a helyzetet. Nem az *teszi* összefüggővé a két szövetséget, hogy mindkettő Krisztusról beszél, hanem *mi-vel* mindkettő ugyanarról a Krisztusról szól, felfedezhetjük összetartozásukat. Más szóval Krisztus nem eszköze a Biblia egységének, hanem ő maga ez az egység.”⁴

Az „Önmagát magyarázó Szentírás” – „*Sacra scriptura sui ipsius interpres*” – reformatori gondolatának kibontása Walter Mostert tanulmányára⁵ épül, amely szerint Luther írásmagyarázata négy téves irányzattal küzdött, amelyeket – leegyszerűsítve – így summázhatunk: Róma (allegorizálás), zsidóság (literalizmus), rajongók (szubjektívizmus), humanisták (filologizmus). Luther, Mostert, illetve Ittész szerint mind a négy téves értelmezés egy töről fakad, ugyanis mindegyik a „saját lelkét” (*sensus* illetve *spiritus proprius*) akarja ráerőltetni a szövegre, az önmagát értelmező Szentírás viszont lerombol minden ilyen külső tekintélyt, s azok helyett élő viszonyt hoz létre az ember és Isten között. A teológia, s azon belül az írásmagyarázat feladata, hogy „szavába vágjon az igazság szavába vágóknak” (Róma, zsidóság, rajongók, humanisták), s hogy megszólaljon az evangélium, el kell hallgatnia minden külsődleges törvénynek.⁶

1. Luther hármas szabálya a Biblia olvasásáról

Luther Márton 1518. január 18-án a következőket írta Georg Spalatinnak:

„...tény, hogy a Szentírást sem a szorgalom, sem a tehetség nem képes feltárni. Ezért első feladatod, hogy innával kezd, olyannal, melyben kéred, hogy ha Isten általad szeretne tenni valamit tulajdon dicsőségére, nem a tiédre, sem valamely más emberére, akkor irgalmasan vezessen be téged szavainak értelmébe. Mert az isteni igéknek nincsen más mesterük, mint maga az ige szerzője. Amint mondja: „mindnyájan Istentől tanítottak lesznek”. Teljesen le kell tehát mondanod a reményről, hogy szorgalmadat vagy tehetségedet siker koronázza, és csak a Lélek sugallatában bízzál.”⁷

Huszonegy évvel később, amikor 1539-ben Wittenbergben kiadták német nyelvű írásait, Luther egy fontos előszót írt, amelyben Dávid tanítását ajánlja a 119. zsoltár alapján: „Taníts meg a Te rendeléseidre” (26, 33, 34), ill. „Szolgád vagyok, oktass, hogy megismerjem a te bizonyosságaidat!” (125). Többek között itt fejt ki Luther híres hármas szabályát, hogy a Szentírás olvasásához az alábbi szempontok követésére van szükség: Oratio, Meditatio, Tentatio.

1.1. Oratio (Imádság)

Tudnod kell, írja Luther, hogy a Szentírás olyan könyv, amely minden más könyv bölcsességét bolondsággá teszi, mivel a Biblián kívül nincs olyan könyv, amely az örök életről tanítana. (LW 34, 285) Essél ezért bátran kétségbe saját értelméd és okosságod miatt. Ezek révén ugyanis sohasem jutsz az örök életre, hi-

⁴ ITTÉSZ, i.m. 40.old.

⁵ MOSTERT, Walter, Az „Önmagát értelmező Szentírás. Luther hermeneutikájáról, ford. Seben István, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 1996. (1. német kiad. 1979.) / Hermeneutikai Füzetek 9. /

⁶ ITTÉSZ, i.m.53.old.

⁷ Kézirat. Csepregi Zoltán fordítása.

szen beképzeltségeddel megfosztod magadat és másokat is a mennytől, s akárcsak Lucifer, a pokol mélységébe zuhansz. Térdelj ezért le a benső szobádban, igazi alázattal és komolysággal, hogy Atyád az ő Fián keresztül adja néked az ő Szentlelkét, aki megvilágosít, vezet, és megérteti veled az ő igazságát. (LW 34, 285–6) Luther Dávidot állítja példának, aki imádságban kéri az Urat, hogy oktassa őt, hogy megismerje az ő bizonyosságait." A Szentírást nem lehet az emberi értelemnek alárendelni, az nem olyan mint Aesopus meséi, amelyet a Szentlélek vagy imádkozás nélkül is meg lehetne érteni

1.2. Meditáció (Elmélkedés)

Luther szerint nemcsak az ember szívében kell forgatnia az olvasottakat, hanem „külsőleg” is ismételgetni kell a szavakat, a szöveget újra elolvasni, a kimondott és a leírt szavakat össze kell hasonlítani, s szorgalmas figyelemmel kell kutatni, hogy a Szentlélek mit akar azok által mondani. Figyeljünk arra, hogy ebbe soha se fáradjunk bele, s ne gondoljuk, hogy ezt elég csak egyszer-kétszer megtenni, sohasem leszünk jó teológusok, ha ezt megunjuk, éretlen gyümölcsként esünk le a fáról. Dávid is azért mondja újra és újra ebben a zsoltárban, hogy „...igen szeretem a te törvényedet, egész napestig arról gondolkodom” (97. vers). „Hajnal előtt felkelek, kiáltok hozzád; a te beszédedben van reménységem. Szemeim megelőzik az éjjeli örséget, hogy a te beszédedről gondolkodjam”. (147–148.vers) Luther nyomtatékosan mondja, hogy Isten nem adja az ő Szentlelkét az ő „külső” (eusserlich) igéje nélkül (LW 34, 286).

1.3. Tentatio (Anfechtungen, kísértések)

Miért van szükség erre a harmadik szempontra? Azért, írja Luther, mert ez tanít meg bennünket, hogy ne csak értelmünkkel, hanem saját tapasztalatunkkal is érzékeljük, hogy mennyire igaz, drága, gyönyörűsleges, s minden emberi bölcsességen túlmutató bölcsesség az Isten vigasztaló igéje. Figyeljük csak meg a 119. zsoltárban, hogy Dávid milyen gyakran beszél ellenségeiről: „Még ha a fejedelmek összeülnek, ellenem beszélnék is; a te szolgád a rendeléseidről gondolkodik” (23.vers); „A kevélyek szerfelett gúnyolnak engem; nem hajlottam el a törvényedtől” (51. vers); „Vermet ástak nékem a kevélyek, akik nem a törvényed szerint élnek” (85.vers); „Vártak rám a gonoszok, hogy elveszessenek, de én a te bizonyosságaidra figyelek” (95. vers); „Tört vetettek ellenem az istentelenek, de a te határozataidtól el nem tévedtem” (110.vers); „A fejedelmek ok nélkül üldöztek engem, a de a te ígédől félt az én szívem” (161.vers). Ha felismered, hogy „Feletébb tiszta a te beszéded, és a te szolgád szereti azt” (140. vers), s Isten igéje gyökeret ereszt benned, akkor azonnal támadásba lendül a Sátán (Anfechtungen), de te Isten igéjéhez tudsz fordulni. Némi szarkazmussal mondja Luther, hogy ő igen hálás a pápistáinak, hogy az ő ördögi dühöngéseik, üldözéseik révén annyi szenvedést okoztak neki. Akaratuk ellenére ugyanis jó teológussá tették őt, hiszen az ő támadásik nélkül nem lett volna az, aki lett. Vállalnunk kell tehát ezeket a kísértéseket, hiszen ezek által edződik, erősödik a mi hitünk. Ne arra sóvárogjunk, hogy mások dicsérjenek bennünket írásaink, könyveink, tanításunk vagy éppen a prédikációink miatt. Az emberi hiúság és a büszkeség, a mások-mit-mondanak mértéke csak ostoba szamarakká tesz bennünket, minek eredményeként a meny-

nyek országa helyett a pokol mélyében találjuk magunkat. A dicsőség sohasem a miénk, hanem egyedül Istené – fejezi be a német nyelvű írásaihoz írt előszavát Luther (LW 34, 288).

2. A hét „lutheri szabály” a zsoltármagyarázatok alapján Scott H. Hendrix értelmezésében

Egy neves amerikai Luther-kutató, egykori princetoni mesterem, Scott H. Hendrix Gettysburgben, egy 1977-ben rendezett Luther-kollokviumon a témánk szempontjából fontos előadást tartott arról, miként mutatkozik meg Luthernek a Szentírás tekintélyéről vallott felfogása zsoltármagyarázatának gyakorlatában⁸. Hendrix szerint Luther a Szentírást nem úgy tekintett, mint egy matematikai tételre: „ez meg van írva, s mivel ez Isten szava, ez igaz”, hanem inkább úgy közelített a Bibliához, mint ahogy mi egy nagy műalkotáshoz. Felismerjük, hogy a műalkotás tekintéllyel bír, ha az igényt tart az életünkre. Nem formális tehát a Szentírás tekintélye, hanem ugyanúgy küzdenünk kell annak szövegével, amint egy nagy műalkotás szövegével is küzdünk, hogy annak jelentését megértsük. Akkor válik számunkra érvényessé annak tekintélye, ha – a küzdés eredményeképpen – a szerző inspiráltsága bennünk, az olvasóban is folytatódik. Hendrix tézise megvilágítása érdekében Luther hármas szabályát – Luther szellemében – hétté bővíti ki. Erdemes ezeket közelebbről is tanulmányoznunk, hiszen Luther nyomán a gyakorlati bibliaolvasásban segíthetnek bennünket.

2.1. Tanuld meg követni a modellt!

A 119. zsoltár példájából is láthattuk, hogy a bibliaolvasásban és a bibliamagyarázatban a zsoltáros példája volt az etalon. Különösen is sokat jelentettek neki a zsoltárok a megpróbáltatások és az üldöztetések idején. 1530-ban írta a 118. zsoltárról: „Noha igen kedves számomra az egész zsoltároskönyv, akárcsak a teljes Szentírás, hiszen ez állandóan vigasztalás a lelkemnek, a 118. zsoltárba teljesen beleszerettem. A magaménak tartom, hiszen amikor sem fejedelmek, sem hatalmasság, sem bölcsek, sem tanultak sem tudtak segíteni nekem, ez a zsoltár hűséges társamnak bizonyult megpróbáltatásaim idején” (Hendrix, 147–148. old.). Luther számára különösen is kedves volt ez a vers: „Nem halok meg, hanem élek, s hirdetem az Úr csodálatos dolgait” („Non moriar sed vivam et narrabo opera domini” 17. vers). Noha Luther a zsoltároskönyvet nem nevezi szó szerint „műalkotásnak”, azt viszont írja, hogy a zsoltár a keresztyén élet művészetére tanít bennünket. „Keményen megostorozott engem az Úr, de nem adott át engem a halálnak” – olvassuk a következő, 18. versben. Luther számára ez a zsoltár saját győzelmi éneke. Ahhoz, hogy helyesen énekeljük, el kell feledkeznünk önmagunkról, s minden bajunk és nehézségünk ellenére az Úrba kell vetnünk

⁸ HENDRIX, Scott H., „The Authority of Scripture at Work: Exegesis of the Psalms”. In: GRITSCH, Eric W. (szerk.), *Encounters with Luther*, Vol. 2. Gettysburg, Institute for Luther Studies, Lutheran Theological Semiray Gettysburg PA, 1982, 144–164. old. Ua. In: HENDRIX, Scott H., *Tradition and Authority in the Reformation*, Aldershot Great Britain, Variorum, 1996, 144–159. old. Lásd még: HENDRIX, Scott H., *Ecclesia in Via Ecclesiological Developments in the Medieval Psalms Exegesis and the Dictata Super Psalterium (1513-1515) of Martin Luther*, Leiden, E. J. Brill, 1974.

bizodalmunkat. Lehet, hogy fáj nekünk, ha szigorú atyaként megfenyít bennünket a mi Urunk, de ő ezzel is nevel minket, gyermekeit. Az önmagunkról való megfélelkezés művészetét a Szentlélek tanítja nekünk. A Zsoltároskönyv – írja Hendrix – az a modell, amelyet követnünk kell. Az 1519-es második zsoltárelőadásaihoz írt előszavában írja Luther, hogy a Zsoltároskönyv nemcsak tanít, hanem mintát is nyújt számunkra: „Miként egy tanár, aki a diákjai számára levél és beszédmintákat készít, hogy azok a szüleiknek hogyan írjanak, Isten ebben a könyvben azt a nyelvet és lelkületet tárja elénk, amivel mi megszólíthatjuk mennyei atyánkat, s megtanít bennünket, hogy utánozzuk ezt a mintát” (LW 14, 286, Hendrix, 149).

2.2. *Kutasd szorgalmasan az Írásokat!*

Három egymás melletti zsoltár alapján szóltunk eddig Luther bibliaolvasásáról. A 119. zsoltár a leghosszabb, hiszen 175 versből áll, a 118. zsoltár átlagos hosszúságú, hiszen 29 verset tartalmaz, a legrövidebb azonban a 117. zsoltár, amely mindössze két versnyi: *”Dicsérjétek az Urat mind ti pogányok; magasztaljátok őt mind a népek! Mert nagy az ő kegyelmessége mi hozzánk, és az Úrnak igazsága megmarad örökké. Dicsérjétek az Urat”*. Bármennyire is rövid ez a zsoltár, tévednek azok, akik azt hiszik, hogy gyorsan elolvassák, azonnal megérthetik, mondja Luther. Luther beismeri, hogy magának is sokszor küzdenie kellett a felületes olvasás ellen, pedig az Írást nem lehet felületesen olvasni, hanem csak „félelemmel, alázattal és szorgalommal” (LW 14, 7, Hendrix 149). Hiába van nekem doktori kalapom, mondja, ha a Szentíráshoz fordulok, ismét gyermekké válok, s minden nap hangosan mondom a Miatyánkot, a Tízparancsolatot, a Hiszekegyet és a választott zsoltárigét. Nem mondhatom, hogy ezeket már tudom, jól ismerem, s a könyökömön jönnek ki, hiszen Isten ígését sohasem lehet teljesen kimeríteni, s az Isten bölcsességének valóban nincs határa (Zsolt 147,5) (LW 14, 7, Hendrix 150). Luther itt érvényesíti a meditációról mondott szabályát. Az alapos magyarázathoz idő kell. Luther két évig magyarázta a zsoltárokat, amíg eljutott a 22. zsoltárig, s a 117. zsoltár második versének mélységét is nyolc oldalakon keresztül fejtegeti.

2.3. *Alkalmazd az értelmezés eszközeit (használd az eredeti nyelveket!)*

Egy nagy művésznek is el kell sajátítania technikai ismereteket ahhoz, hogy formát öltson a műalkotás, a Biblia magyarázójának is ezért hasznos tanulnia az eredeti nyelveket. Még a reformáció előtt Luther kétszer is magyarázta a zsoltárokat a wittenbergi egyetemen. Az első zsoltármagyarázat idején még nem használta gyakran az eredeti szöveget, de később szorgalmasan tanult héberül, s a második előadás-sorozatában már rendkívül gyakran idézi a héber eredetit. Bár Luther szerint a Lélek fontosabb, mint a nyelv, mégis mindkettő szükséges az Írás magyarázatához (idézi Hendrix, 151). Egyik írásában a waldensek – mai divatos szóval „rövidzárlatos” bibliamagyarázata kapcsán Luther különbséget tesz az „egyszerű lelkész” és az „írásmagyarázó” között. Az előbbinek elég a fordításokra hagyatkoznia, de ő nem tud majd a hamis tanítókkal a Szentírás alapján vitatkozni. Az írásmagyarázó számára nem elég a szent élet vagy a helyes doktrína, neki a nyelveket is alaposan kell ismernie. Luther kimondja, hogy az egyszerű lelkész hirdetheti az evangéliumot

a nyelvek ismerete nélkül, de mondanivalója így előbb-utóbb lapossá válik, amit majd megunnak az emberek. Saját magára utalva mondja Luther, hogy „jól tudom, hogy mindent a Lélek végzett el, de ha a nyelvek nem segítettek volna abban, hogy alaposabban megismerjem az Írást, aligha jutottam volna valamire. Elszigetelten hirdettem volna az igét, s nem tudtam volna nyugtalanítani a pápát, a szofistákat s az egész antikrisztusi birodalmat. Az ördög nem tartja oly nagyra az én lelkemet, ám ha a Szentírással foglalkozom, az jobban nyugtalanítja [...], tehát semmiképpen sem tudnám arra bízni waldens testvéreimet, hogy hanyagolják el a nyelveket.” (LW, 45, 366, idézi Hendrix 151)

2.4. Kapcsold össze a szöveget saját élettapasztalatoddal!

Ezzel az egyik legfontosabb lutheri elvhez érkezünk el. Bármennyire is fontos a szöveg nyelvi elemzése (exegézise), az írásmagyarázat művészetéhez hozzátartozik saját élettapasztalatunk is. A szöveg, amit tudományosan boncolunk, akkor válik élő szöveggé, Isten élő hangjává, ha az megszólítja egyéni vagy egyházi életünket. Csak saját lelki küzdelmeim fényében értem meg a 118. zsoltár 22–23.verseit: „*A kő, amelyet az építők megvetettek szegletkővé lett! Az Úrtól lett ez, csodálatos a mi szemünk előtt*”. Csak ha magam is a csatatérre lépek, s küzdök az ördöggel, a bűnnel, a halállal, értem meg, mit jelent az, hogy „csodálatos” az Úr műve. Luther itt a harmadik szabályra, a *tentatio*ra utal, hogy az ördög támadásai, az állandó kísértések is szükségese ahhoz, hogy megértsük az ige nekünk szóló mondanivalóját.

Persze kísértést jelenthet, ha saját érzelmeinknek rendeljük alá az igét. A Szentírásnak sokak számára „viaszból van az orra”, s az önkényes értelmezéseik alapján azt kedvük szerint csúrik-csavarják⁹. Luther szerint a Szentírás azonban sokkal inkább „vasvessző” (Zsolt 2,9), ami éppen a fenti kép ellentétét: keménységet, hajlíthatatlanságot jelent, ezért azt mi nem rángathatjuk kényünk-kedvünk szerint saját érzéseinkhez¹⁰.

Luther itt egy szellemes szójátékot alkalmaz: a zsoltároskönyv, a *Psalterium* valójában *palestra*, azaz birkózó aréna, ahol a magyarázóknak addig kell küzdeni saját érzelmeivel, amíg azokat összhangba hozza az írással. Amint egy jó műalkotás után is másképp nézünk önmagunkra, a Szentírás is átvilágítja életünket, új megvilágításba helyezi élettapasztalatainkat. Mert amit olvasunk, az sokszor első látásra megbotránkoztat minket. Először hazugságnak tűnik az Isten beszéde, sőt maga Isten is hazugnak. Pedig Isten csak akkor Isten, ha először ördög lesz. S mi sem mehetünk a mennybe, mielőtt ne szállnánk alá a pokolra, mondja a 117. zsoltár magyarázatában a rejtőzködő Isten (*deus absconditus*) titkát és a kereszt teológiáját hirdető Luther.¹¹

Nem azáltal van tekintélye Isten igéjének, mert mi tartjuk azt fontosnak, hanem azáltal, hogy újra és újra legyőzi a mi emberi, sőt hitbeli tapasztalatainkat.

⁹ Idézi: EBELING, Gerhard: *Luther. Bevezetés a reformátor gondolkodásába*, Budapest, 1997, Magyarországi Luther Szövetség – Hermeneutikai Kutatóközpont, 72.old. LW 14, 338. /Magyar Luther Könyvek 6./

¹⁰ LW 14, 338

¹¹ LW 14, 31, idézi Hendrix, 154

2.5. Imádkozzunk a Lélek inspirációjáért!

Oratio. Ez volt Luther első szabálya. Nem lehet eléggé hangsúlyozni. A Szentlelket kérni kell, hogy adja nekünk azt a lelkületet, amellyel a Szentírás üzenetét befogadhatjuk szívünkbe. Kérni, segítségül hívni is meg kell tanulnunk, mondja Luther. „Nehogy az ágyadon heverésszél miközben az írást forgatod, hanem térdre, te lusta disznó, s emeld karjaidat magasba, mondd el a Miatyánkot, hívd Istent segítségül, s könnyes szemekkel valld meg bajaidat” – írja Luther a 118. zsoltár 5. versének magyarázatakor: *„Sziükségemben segítségül hívtam az Urat, meghallgatott, s tágas térre tett engem az Úr. [...] Ha nem vallod be gyengeségedet, akkor imádságod csak merő fecsegés a hitről és a lélekről, s fogalmad sincs arról, hogy mit beszélsz”*.¹²

Luther nem győzi eléggé hangsúlyozni, hogy a Szentlélek nem önmagában szól, hanem csak az igéjén keresztül. Amint nincs ige Szentlélek nélkül, úgy nincs Szentlélek ige nélkül. A Szentlélek az ő igéjén keresztül nyitja meg szemeinket és szívünket. Luther számára az „egyedül az Írás” (*sola scriptura*) elve mindig tartalmazza a „hit (*sola fide*) és a Szentlélek által” elvét is (Hendrix, 155).

2.6. Keresd a központi üzenetet!

A Szentlélek nem a Szentírásban való hitet tanítja (Luther ezért nem volt a mai értelemben vett fundamentalista!), hanem a Szentírásba rejtett Isten igéjébe vetett hitet. Ennek az igének ugyanis tartalma van, s ez pedig az evangélium. A „Mi az evangélium?” című írásában mutat rá Luther, hogy „Az »evangélium« nem más, mint egy Krisztusról szóló beszéd vagy történet ... nem más ez, mint egy krónika, történet, elbeszélés Krisztusról, hogy ki ő, mit tett, mit mondott, és mi történt vele ... Az evangélium legrövidebb megfogalmazása ugyanis ez: Krisztus, Isten fia, értünk ember lett, meghalt és feltámadt, a mindenség ura lett.”¹³ Luther szerint az elbeszélést újra és újra el kell nekünk is beszélni. Ezért is inkább *enarratio*, azaz ’elmondás’ Luther írásmagyarázatának formája mintsem hagyományos szövegmagyarázat.

A Szentírásban tehát ott van a „mag”, az evangélium, hogy a mi érdemünk nélkül Krisztusban, egyedül Krisztusban nyerünk igazságot, életet és üdvösséget.¹⁴

Az evangélium magját azonban mindig meg kell találnunk, vagy akár így is fogalmazhatunk: „ki kell találnunk”. Isten igéje ugyanis egyszerre törvény és evangélium: az egyik követel, és azt parancsolja, mit kell tennünk, az evangélium pedig csak felszólít, hogy fogadjuk el azt az ajándékot, amit Isten Jézus Krisztusban adott nekünk. Luther tudván tudta, hogy a törvényre is szükség van, s hogy éppen a törvény és az evangélium feszültségéből születik meg az evangélium. Nagy kísértés, ha a kettőt összekeverjük, s ha az evangéliumból törvényt, Krisztusból pedig Mózeszt csinálunk. Luther szerint a megkülönböztetés képessége tesz minket teológusokká: ha meg tudjuk különböztetni a törvényt az evangéliumtól, a betűt a lélektől, a világi birodalmat Isten országától.

¹² LW 14, 60–61, idézi Hendrix, 154

¹³ LUTHER Márton, *Mi az evangélium? Keresztények és Mózes*, ford. Csepregi Zoltán, Budapest, 1995, Magyarországi Luther Szövetség – Hermeneutikai Kutatóközpont, 7. old. /Luther Füzetek 5./

¹⁴ LW 14, 36–37, idézi Hendrix 155

A központi magért, Isten igéjéért, az evangéliumért, a megkülönböztetés képességéért való küzdelem is hozzátartozik ahhoz a birkózáshoz, amit a keresztény ember a Szentírás *palestrájában* folytat.

2.7. Ismerd el a Szentírás kimeríthetetlen mélységét!

Bármennyire is megtaláltuk az olvasás művészetével a magot, az evangéliumot, sohasem érezhetjük azt, hogy minden lényeges dolgot megismertünk, hogy kimerítettük az Írás mélységét. A bibliaolvasás művészetének iskolájában mi mindig tanulók maradunk. Luther nem győzi eléggé hangsúlyozni, hogy megértésünk csak rész szerinti marad. Luthert idézve Ebeling mutat rá arra, hogy „az értelmezés nem lehet állandó, egyszer és mindenkorra érvényes tény, hanem csakis az ember fejlődésével folyton lépést tartó, soha be nem végezhető feladat. Ha ugyanis valamit egyszer már megértettünk, fennáll a veszélye annak, hogy a lélekből ismét betű lesz, ha nem értjük meg és nem sajátítjuk el újra. Az Írás megértésében folyvást előbbre kell haladnunk. Ha a lélek betűvé is lesz, a betűnek újra lélekké kell válnia.”¹⁵

Noha az Írás világos és tiszta, mégis kimeríthetetlen. Ezt jól értette Luther, aki valóban a Szentírás olvasásának és magyarázatának zseniális művésze volt. Írásaiban az előadásunk elején említett hármas tézisen – oratio, meditatio, tentatio – túl Scott H. Hendrix professzor útmutatását követve mi is felfedezhetjük zsolttármagyarázataiban e hét, ma is követhető és követendő szabályt. Luther írásmagyarázatát azért érdemes olvasnunk, mert minden egyes vers magyarázatakor, elmondásakor saját hangszerén adja elő a Szentírás Jézus Krisztusról szóló tanúságtételét. A megértésben természetesen mindig haladhatunk előre, de az ige mélységét sohasem tudjuk felfogni teljesen e földi életben. Luther 1525-ben újra kiadta a bűnbánati zsoltárokról írt elmélkedését, s nem restellte bevallani, hogy a második kiadásban korrigálja az előző hiányosságait.¹⁶

Konklúzió – Luther művésze

Luther jó mesterként tanácsot ad nekünk: „Gyakorolj csak egy zsoltáron, vagy akár egy zsoltár egyetlenegy versén. Akkor fogsz előrehaladni, ha hagyod, ha egy vers napoként vagy akárcsak hetenként életre kelljen, hogy aztán a szívedbe szippanthassad azt. Ha ezt megteszed, utána a megértés és a szeretet gazdag kincsesbányája tárul fel előtted és minden megy mint a karikacsapás”¹⁷. Zenéjével Luther minket is arra biztat, hogy bátran lépünk mi is a *palestra* birkózó porondjára, az arénába, alkalmazzuk mi is az értelmezés eszközeit, s vigyük mi is hitbéli tapasztalatunkat e muzsikába. Könyöröggünk a Lélekhez mi is, hogy világosítsa meg elménket az ige megtalálására, az evangélium kitalálására, nyissa meg szívünket annak befogadására.

Ez az a művészet, amelyről ma este szólni kívántam. Ezt a művészetet tanulhatjuk a keresztény egyház egyik legzseniálisabb művésztől, Luther Mártontól. Sajátítsuk el ezt a művészetet, gyakoroljuk és adjuk másoknak is tovább!

¹⁵ EBELING, Gerhard, *Luther. Bevezetés a reformátor gondolkodásába*, Budapest, 1997, Magyarországi Luther Szövetség – Hermeneutikai Kutatóközpont, 73. old. /Magyar Luther Könyvek 6./

¹⁶ LW 14,140, Idézi Hendrix, 158

¹⁷ LW 14, 310, Idézi Hendrix, 158

Dr. Szentpétery Péter

Kétszáz(egy) éve született Charles Darwin, százötven(egy) éve jelent meg fő műve (3. rész)

III. Teremtés, idő és ember

Sorozatunk első két részében Darwin tanításának filozófiai és tudományos előzményeivel, életével, majd a darwinizmus, az evolúciós/evolucionista szemlélet két fő teológiai problémájával és a bibliai teremtéshittel való „összeegyeztetési” kísérleteivel foglalkoztunk. A mostani, befejező részben pedig a hívők számára (is) első hallásra a legtöbb problémát okozó tényezővel, az idővel.

1. Bibliai idő?

„Függetlenül attól, hogy nem találjuk a mérhetetlenül sok összekötő láncszem fosszilis maradványait, azt is fel lehet vetni, hogy ilyen nagymértékű változáshoz nem állhatott elég idő rendelkezésre, mivel minden változás lassan ment végbe. A gyakorlati geológiában járatlan olvasó számára nem tudom elmagyarázni azokat a tényeket, amelyek alapján az idő múlásáról valamennyire fogalmat alkothatunk. Akinek módjában áll elolvasni Sir Charles Lyell nagyszabású munkáját, a *Principles of Geology*-t (A geológia alapelveit), amelyről a jövő történészei azt fogják tartani, hogy forradalmat okozott a természettudományban, és mégsem látja be, hogy az elmúlt korszakok mérhetetlenül hosszúak voltak, az jobb, ha már most becsukja ezt a könyvet”¹ – írja Darwin fő művének X. fejezetében (A geológiai adatok hiányosságairól). A Szentírás és a darwini modell „összeegyeztetésének” fő iránya tehát, hogy a világnak az előbbi alapján, ha nem is pontosan, de nagyságrendileg számítható korát jelképesnek tekintik. Ezt leggyakrabban azzal indokolják, hogy „a Szentírás nem természettudományos könyv”, és „a szentíró(k) számára az a fontos, hogy ki teremtette a világot, nem pedig az, hogy hogyan és mikor”. Így az utóbbi kérdések a természettudomány illetékességi körébe tartoznak.

Ágoston (354-430) kérdései, kívánságai, vívódásai ezek szerint aktualitásukat veszítették? „Mózes írta ezt. (...) Most már nincs előttem [ti. Mózes]. Ha előttem volna, megragadnám őt, és kérve kérném, könyörögnék hozzá nevedben, hogy tárja föl nekem mondása jelentését. (...) Mivel tehát őt nem kérdezhetem, hozzád esengek Istenem, igazság!”² Vallomásaiban az idő is a teremtés része: „Hogyan is iramodhatott volna annyi korszak tova, ha Te még meg nem teremtetted őket?”³ Híres kérdése és válasza: „Tehát mi az idő? Ha senki sem kérdezi tőlem, akkor tudom. Ha azonban a kérdezőnek kell megmagyaráznom, akkor nem tudom.”⁴ Ágostonra (és Origenészre) többféle összeegyeztetési kísérlet hívei hivatkoznak, ezekre majd visszatérünk.

¹ Darwin, Charles: *A fajok eredete természetes kiválasztás útján* (ford.: Kampis György). Typotex, Bp., 2000. 273.

² Augustinus, Aurelius: *Vallomások* (ford.: Városi István). Gondolat, Bp., 1982. 348. XI. 3,5

³ I. m. 357. XI. 13.

⁴ I. m. 358. XI. 14.17.

Luther számára Mózes nyomán nyilvánvaló volt, hogy a világ nem létezhet 6000 évnél régebben.⁵ Mózes szó szerinti értelemben nyilatkozott, nem allegorikusan, vagyis azt mondja, hogy a világ mindenestül hat nap alatt lett megteremtve. Ha nem értjük ennek okát, maradjunk tanítványok, a tanítás szolgálatát pedig hagyjuk meg a Szentléleknek.⁶

Kálvin is fő művében a legtermészetesebben beszél arról, hogy Mózes könyvének leírása igaz történet: „E történetben van először feljegyezve az idő, hogy a hívek az évek szakadatlan során keresztül eljussanak az emberi nem és a mindenség első kezdetéig.” Innentől „... a végéhez közelgető világ még alig érte meg a hatezer esztendőt.”⁷

A teremtés legismertebb kiszámított dátuma James Usshertől (1581-1656) Armagh érsekétől, írországi anglikán prímástól származik. Korának egyik legműveltebb embere, a keleti nyelvek kiváló ismerője volt. A világ teremtésének kezdetét Kr. e. 4004. október 23-ára tette. Mivel az ókorban az ősztől számították az évet, úgy gondolta, hogy a kezdetnek az őszi napéjegyenlőség idejére (természetesen elvileg, hiszen az égitestek teremtése csak a 4. nap) kellett esnie. A Caesar naptárreformja előtti időből arányosan 32 napot kellett törölnie, így jutott szeptember 21. helyett október 23-hoz. Jeruzsálem babiloni elfoglalását Kr. e. 588-ra tette, nem 586-ra. A második fogságba vitelt 584-re, mivel Jer 25,1 alapján, Jójákim uralkodásának 4. éve Nebukadneccár 1. évének felel meg, ami Kr. e. 607. Utóbbi már társuralkodó volt apja utolsó két évében, aki Kr. e. 605-ben halt meg, és Ussher ezt is tekintette bevette.⁸

1Móz 5 nemzetségtáblázatai minden férfi életkorát megadják Ádámtól Ábrahámig, nemcsak a teljes életkort, hanem a fia, a következő ősatya születésekor elért korát is. Ha ezeket összeadjuk, Ádámtól az özönvízig 1656 évet kapunk. 1Móz 10-11 az özönvíz utáni ősatyákat sorolja fel, amelynek alapján az özönvíztől Ábrahám Kánaánba vándorlásáig 368 év telt el. Ezért a teremtés ideje Kr. e. 4000 körül adódik. Így az özönvíz Kr. e. 2350-re tehető. Ez persze éles ellentétben van a ma elfogadott korokkal. Ezek nagyságrendje miatt másodlagos, hogy a maszoréta szöveg szerint Ábrahám Ádám teremtése után 1948 évvel, a LXX szerint 3312 évvel született. A LXX így 1364 évvel, a samaritánus Tóra is 301 évvel növelné az Ádám és Ábrahám közötti időt.⁹

Lehet arra gondolni, hogy a nemzetségtáblázatokban hézagok vannak, és a „nemzette” nem közvetlen apaságot, hanem leszármazást jelent. Lk 3,36 a LXX

⁵ *Vorlesungen über 1. Mose von 1535-45.* WA 42,3,30-31.

⁶ I. m. WA 42,5,15-18.

⁷ *A keresztyén vallás rendszere I.* (ford.: Czeglédy Sándor, Rábold Gusztáv). A Magyar Református Egyház kiadása, Pápa, 1909. 147. I. 14,1.

⁸ Pierce, Larry: Appendix B – The Forgotten Archbishop, Sarfati, Jonathan: High Ross v Stephen Jay Gould on Ussher. *Creation* 20(2) 42-43, March 1998. Updated on 4 April 2005. www.answersingenesis.org/creation/v20/i2/archbishop.asp#author 1Móz 5 és 11, továbbá 7,6 és 12,4 alapján Ábrahám Kánaánba érkezéséig 2083 évet számolt. Ehhez jön az Egyiptomból kivonulásig 430 év (1Móz 12,10; 2Móz 12,40; Gal 3,17), a kivonulástól a templomépítésig 479 év (1Kir 6,1), az építéstől az ország kettészakadásáig 38 év (1Kir 11,42), a végső fogságba vitelig 390 év (Ez 4,4-6). Összesen 3420 év. A fogságba vitel idejéhez (584) hozzáadva: Kr. e. 4004. Pierce, Larry: The World Born in 4004 BC? Ussher and the Date of Creation, *Answers Magazine* April 28, 2006. www.answersingenesis.org/article/am/v1/world-born-4004-bc (2008. 03.25.)

⁹ Vö. Wiskin, Richard: *Das biblische Alter der Erde* Hänssler, Neuhausen-Stuttgart, 1994. 26 k..

nyomán említi Kénánt. Viszont 1Móz 5 és 11 nemzetségtáblázatai megismétlődnek 1Krón 1,1–4.24–27-ben és Lk 3,34–38-ban, és semmi nyoma, hogy a régi zsidó történetíróknak vagy az őskeresztényeknek fogalmuk lett volna arról, hogy ezek „fantasztikusan töredékesek” lennének.¹⁰

A matematikus, úrkutató Walt Brown válasza: Sokan, Kénánra utalva lehetségesnek tartják a hénagokat, ezek azonban nem befolyásolják Ádám teremtésének idejét. Tételezzük fel, hogy sok nemzedék létezett két egymásután következő pátriárka között is. A születésük közötti idő viszont meg van adva, függetlenül attól, hogy esetleg hány nemzedék hiányzik. A szerző figyelmesen, szisztematikusan és matematikailag állította össze a kronológiát folyamatos családtörténeté.¹¹

A bibliai időhöz a pátriárkák mai szemmel elképzelhetetlenül hosszúnak és ezért jelképesnek tekintett életkora is hozzátartozik. Ehhez csak két dolgot: Egyrészt semmi nyoma, hogy a Megváltó és az Újszövetség írói ezeket (is) jelképesnek tekintették volna, kérdés, hogy miért. Másrészt sok élőlény a kőületek tanúsága szerint a múltban sokkal nagyobbra nőtt, tehát jóval tovább is kellett élnie. Ha elméletileg az ember esetében is elképzelhetők (voltak) olyan körülmények, amelyek jelentősen megnövelték az életkort, akkor talán ennek kutatására is lehetne egy kis részét fordítani annak, amit pl. a földön kívüli intelligens lényeké.¹²

2. Mennyi az idő?

Az összeegyeztetés messze legnépszerűbb formája a teista evolúció. Vagyis az aktuális eredetelméletet és világmodellt időkeretével együtt alapvetően igaznak fogadjuk el, és Isten teremtő munkájaként fogalmazzuk meg. Ennek persze különböző módjai és lehetőségei vannak. A Teremtő szerepe a homályostól, tisztázatlan-tól kezdve egészen az első sejt, progenitor pontos beprogramozásáig terjedhet.

A már Darwin előtt elterjedt nap-korszak elméletéhez (is) támogatásul szolgál Zsolt 90,4 és 2 Pt 3,8. Vagyis a teremtés napjai akármilyen hosszú időt is jelenthetnek, és Einstein óta egyébként sem abszolutizálhatjuk az időt. Az összefüggésnek azonban semmi köze a teremtési napok hosszához. Mind a zsoltár, mind a levél szerzője egyszerűen arra utal, hogy Isten egyetlen nap alatt is megteheti mindazt, amihez az ember szerint ezer évre lenne szükség, továbbá Isten ezer év történetét is egyetlen szempillantás alatt áttekinti, ahogyan az ember egy napét. Ami a teremtési napok hosszát illeti, jó, ha figyelünk 1Móz 1,14-re: a világító testek teremtésénél biztos, hogy a nap (és az év) nem szimbolikus értelemben szerepel. Ha az a dolguk, hogy a negyedik naptól kezdve elválasszák a nappalt az éjszakától, akkor a teremtés nappalai és éjszakái sem térhetnek el tetszés szerinti nagyságrendekkel. A Tízparancsolatban pedig 2Móz 20,9-11 pedig semmi kétséget nem hagy.¹³ Mivel

¹⁰ Morris, Henry: *Biblical Creationism. What Each Book of the Bible Teaches about Creation and the Flood*. Baker Books, Grand Rapids, Michigan, 1994² 150 k.

¹¹ Brown, Walt: *Kezdetben. A teremtés és az özönvíz meggyőző bizonyítékai* (ford.: Sonnleitner Károly) Reménység Alapítvány, Bp., 2008.

¹² Vö. Johnson, Phillip E.: *The Right Questions. Truth, Meaning & Public Debate*. InterVarsity Press, Downers Grove, Ill., 2002. 145k. és Junker, R.: *Leben – Woher?* Christliche Verlagsgesellschaft, Dillenburg, 2002. 141.

¹³ Morris: i. m. (10. jegyz.) 188 k.

a Tórát mindenféle forrás-hipotézis ellenére csak a maga egészében ismerjük, a napok nyújtása utólagos beleolvasás.

Ágostonra is szoktak hivatkozni, azzal, hogy szerinte a hetedik napnak nincsen vége.¹⁴ Mai legismertebb képviselőjük Hugh Ross csillagász is ezt teszi Zsolt 95,7-11 és Zsid 4,4-11 alapján. Ha a hetedik nap még mindig tart, akkor az előző hatnak is hosszúnak kellett lennie. Isten „munkahete” is ugyanúgy emberi kép, mint keze, szeme, karja, szárnyai, ezeket pedig végképp nem lehet konkrétan elképzelni. Ugyanakkor rámutat, hogy a világ és a föld feltételezett kora sehogyan sem elegendő egyetlen élő sejt spontán létrejöttéhez, és az ember kialakulása ez idő alatt is „mitosz”. Ezért a világ, az élet és az emberiség ma állított kora ne ossza meg a keresztyéneket, vagyis nyugodtan fogadják el.¹⁵ Ezzel szemben józan ésszel azt a kérdést kell feltennünk: mi garantálja, hogy valóban annyi az a semmire sem elegendő idő? Miért nem több vagy kevesebb?

Ennek elágazása a Hugh Miller skót geológus (1802-1856) nyomán népszerűvé lett felfogás. Szerinte a napok valóban huszonnégy órák voltak, de csak a Sinai csúcsán, amikor Mózes látomásban látta a teremtés hosszú folyamatát.¹⁶ Ez a nézet is hivatkozik Ágostonra, csak éppen ellenkező megközelítésből. Ágoston szerint nem lehet ellentét abban, hogy a Teremtő hat nap alatt bevégezte munkáját, máshol meg azt olvassuk, hogy mindent egyszerre teremtett: „*Creavit omnia simul.*” (Sir 18,1).¹⁷ Valószínű, hogy a *koiné*-nek a *Vetus Latina*-ban és a *Vulgata*-ban *simul*al való félreérthető fordítása játszott ebben szerepet.¹⁸ - Szerinte a napok rendje az anyaloknak, illetve az embereknek való kinyilatkoztatás miatt kapta formáját.¹⁹ - Az elképzelést nevezhetjük „filmelméletnek” is.

A keretelméletet is a nap-korszakhoz számíthatjuk, amely a metodista Meredith G. Kline (1922-2007, Westminster, Philadelphia) nyomán lett népszerű. Eszerint 1Móz 1 leírásában párhuzamok találhatók. A teremtési hét maga figuratív, nem kronologikus, hanem tematikus. A vajjómer (és mondta) minden napon az isteni tevékenység keretétül szolgál. A nyolc teremtési cselekményből az első három napi négy megfelel a második három napi négynek. Ha pedig a hat napot egészében tekintjük, az első háromé (tegyük hozzá, hogy némi jóindulattal) megfelel a második hároménak.

1. nap: fény

2. nap: ég és tenger

3. nap: szárazföld, növényzet

4. nap: égitestek

5. nap: tengeri és szárnyas élőlények

6. nap: szárazföldi állatok, ember

7. nap: szombat

¹⁴ Augustinus: *De Genesi ad Litteram libri duodecim*. PL 34,245-486. IV. 18,35.

¹⁵ Ross, Hugh: *Creation and Time. A Biblical and Scientific Perspective on the Creation-Date Controversy*. Navpress, Colorado Springs, Colorado 80935. 45 kk.

¹⁶ Miller, Hugh: *The Testimony of the Rocks*. Gould and Lincoln, Sheldon and Co., 1857 <http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=moa&idno=AJG9340> (2008. 03. 12.) 179-211 (The Mosaic Vision of Creation)

¹⁷ Augustinus: i. m. (14. jegyz.) IV. 33,52.

¹⁸ Vö.: Brown, Andrew J.: The Relevance of Augustine's View of Creation Re-evaluated. *Perspectives on Science and Christian Faith*. vol. 57, No. 2. June 2005. 134-145. www.asa3.org (2008. 02.15.) (136kk.)

¹⁹ Augustinus: i. m. II. 8,16-17.

A fentiekből arra következtet, hogy az elrendezésnek más célja van, mint az időrend. Sőt, így a nap jelentése sem számít, hiszen a végső cél a szombat teológiájának indoklása. Ha a hetedik nap nem betű szerinti, akkor a többi hat sem.²⁰

A hézag- vagy réselemélet Thomas Chalmers (1780-1847), a Skót Szabadegyház alapítója nyomán terjedt el. Eszerint a teremtés részletes története 1Móz 1,2-vel kezdődik. A kezdet után valami nagy katasztrófa történt, a föld kietlen és pusztá lett, és maradt a geológusok által feltételezett ideig. Majd körülbelül hatezer évvel ezelőtt folytatódva a teremtés helyreállításáról, a jelen világról szól, a végén az emberrel.²¹ Hívei Órigenészre (186-253) hivatkoznak, aki 1Móz 1,1-ről mondja: „... nem a szárazról s nem a mennyboltozatról beszélt, hanem arról az égről és arról a földről, amelyeknek a nevét később nyerte el az ég és az általunk is látott föld.”²² Csak annyit tegyünk hozzá: A *Scriptura sui ipsius interpretis* reformációi elve alapján ez a magyarázat sem állja meg a helyét, már csak az említett 2Móz 20,9-11 miatt sem.

3. Rövidebb az idő?

Senkit sem lehet arra kényszeríteni, hogy (nagyságrendileg) fogadja el a bibliai kronológiát. Meggondolandó azonban, hogy az emberiség története mérhető-e százezer és millió években. El lehet képzelni, hogy az (állathoz képest sokszorosán) „értelmes ember” (még ha, tegyük fel, hogy nem rögtön a *Homo sapiens*) százezer és millió éveket töltött barlangban, miközben a populáció nem növekedett, majd a legutóbbi 5 (-10-20-40) ezer évben hirtelen civilizálódott és elkezdett szaporodni a föld színén? A jégkorszak(ok)tól megkímélt területeken korábban is megvolt rá a lehetősége. Kérdés továbbá, hogy a föld különböző részein majd' kétmillió év után miért szinte egyszerre (13-14 ezer éve?) jelent meg a mezőgazdaság.²³

A nagy pestisjárvány idején (1347–1351) Európa lakosságának vidékenként egytized és kétharmad közötti része pusztult el. Az 1348-as népesség a 16. század elejére állt vissza. Ha pedig Franciaország lakosságának növekedését vesszük alapul, 1801-ben 27 349 000, 1975-ben 52 599 000 volt, ami évi 0,377 százalékos növekedést jelent. Egyetlen emberpárból kiindulva ez a növekedési ütem 50 000 év után 10⁶² számú leszármazottat eredményezne, ami azt jelentené, hogy száz ember jutna az univerzum minden egyes atomjára.²⁴

A múltbeli földtörténeti folyamatok sebességének megállapítása azért nehéz, mert az okok már nem, hanem csak az okozatok figyelhetők meg. Egy ideje ismét hangsúlyozzák a katasztrófák jelentőségét, ezeket azonban a feltételezett hosszú időtartamokon belül igyekeznek elhelyezni. A mai, radioaktív mérésekre építő

²⁰ Kline, Meredith G.: Because It Had Not Rained. *Westminster Theological Journal* 20 (1958) 146-157. www.asa3org/aSa/resources/WTJ/WTJ58Kline.html (2008. 01. 15.) vö. Augustinus: i. m. IV. 28,45; V. 6,19.

²¹ Taylor, Ian T.: *In the Minds of Men. Darwin and the New World Order*. TFE Publishing, Toronto M4Y 2T1, 1991. 362 kk.

²² Órigenész: *A princípiumokról I-II.* (ford.: Pesthy Mónika, Kránitz Mihály, Somos Róbert). Paulus Hungarus & Kairosz Kiadó, Bp., 2003. I. kötet 184 k. II. 9,1-3

²³ Vö. Brandt, Michael: *Wie alt ist die Menschheit? Demographie und Steinwerkzeuge mit überraschenden Befunden*. Hänssler, Neuhausen-Stuttgart 2006. 22 k. 84 k.

²⁴ Nicholls, Paul: Population Growth & the Time-span of Human History. *Creation Science Movement, Pamphlet* 301 7/1995.

geológiai időskála atyja az angol Arthur Holmes (1890–1965), aki 1913-ban írta *The Age of the Earth* c. könyvét, amelyben 1,6 milliárd évesnek becsülte a Földet. Ebben az ír Samuel Haughton (1821–1897) nyomán, aki 1878-ban azt az elméletet állította fel, hogy az egyes rétegek maximális vastagsága korukkal arányos határozta meg az egyes rétegek korát. – Holmes későbbi mérései nyomán 1955–1956 óta lakóhelyünket 4,5–4,6 milliárd évesnek tekintik.²⁵

A radioaktív kormeghatározásnak azonban megvannak az elvi problémái. Ismert korú (max. ezer éves) kőzeteknél több százezer, millió és milliárd évek adódtak. A három legfontosabb alapfeltevés: 1. A rendszernek zártnak kell lennie, vagyis a mérendő anyagoknak nem szabad a rendszerből elszökniük vagy máshonnan belekerülniük. 2. Pontosán kell ismerni a rendszer kezdeti értékeit, vagyis a kiindulási és a végtermék mennyiségét a rendszer keletkezésekor (többnyire eleve azt feltételezik, hogy csak az „anyaelem” volt jelen). 3. A bomlási sebességnek, vagyis a felezési időnek nem szabad változnia. (A legutóbbi időkig ez tűnt a legbiztosabbnak a három közül –, mára már úgy tűnik, hogy ellenpéldák is vannak.) Említenünk kell a fénysebesség problémáját is. A több milliárd fényévre lévő csillagoknak, illetve az általuk kibocsátott fénysugaraknak elvileg ilyen időknek kell lenniük. Ugyanakkor az ősrobbanás elmélete is hasonló nehézséggel küzd: a fénysebesség mai értéke a korai univerzumban nem lehetett elegendő ahhoz, hogy kialakuljon a kozmikus háttérsugárzás egyensúlya. A radioaktív bomlás sebessége is függ a fénysebességtől. Ezért egyesek lehetőségként számításba veszik a fény lassulását. – Más mai mérések (pl. erózió mértéke, radioaktív eredetű hélium mennyisége, a Hold távolodása stb.) sokkal rövidebb lehetséges kort adnak a Földnek a ma elfogadottnál.²⁶

Joachim Scheven, ismert kreacionista geológus és biológus a radioaktív mérésekre és a fénysebességre vonatkozóan így aktualizálja az első parancsolatot: Ne legyen más *állandó* rajtam kívül!²⁷ Arra utal, hogy a világ, benne Földünk korát és *valóságos* történetét csak kinyilatkoztatás segítségével lehet megismerni. Egyedül a Teremtő szolgálhat *biztos* információval, nem pedig az állandónak tekintett természeti folyamatok.

4. Fontos az idő?

Vagyis világ, az élet és az ember létrejöttének és fennállásának ideje? Van-e jelentősége, mélyebb mondanivalója az eltelt időnek a pusztá kíváncsiságon túl? Úgy tűnik, hogy más vallások követőinek sokkal több közülük van a valósághoz, legalábbis ami a ma elfogadott időtartamokat illeti. George Bugg (1769–1851) anglikán pap, a bibliai léptékű geológia művelője szerint az öreg Föld hívei „veszélyes misztikát” visznek bele a Bibliába. Nem veszik figyelembe 2Móz 20,8–11-et, ezzel valójában megtagadják a negyedik parancsolatot [az első: Én vagyok az Úr...]. Ezzel az Írás

²⁵ Schneider, Hermann: *Der Urknall und die absoluten Datierungen*. Hänssler, Neuhausen-Stuttgart, 1982. 66k., 76. – A kormeghatározásról és történetéről: Idő a földtudományokban. *Magyar Tudomány* 2008/11 száma.

²⁶ Brown, Walt: i. m. (11. jegyz.) 33–47. és 250–258. A legújabb összefoglalás, amelyről szintén heves vita folyik: Batten, Don: *Age of the earth. 101 evidences for a young age of the earth and the universe* (4 June 2009) <http://creation.com/age-of-the-earth> (2010. 02. 17.)

²⁷ Scheven, Joachim: *Wo sind die in der Sintflut ungekommenen Menschen?* Hagen-Hohenlimburg, 1995.

többi részénél is teret engednek a nem betű szerinti magyarázatnak. Így a kísértés, bűnbeesés, megváltás tanítását is, tehát az evangéliumot is kidobják az ablakon. Ugyanígy kikerülne a szombat megszentelésének, azaz a Teremtő tiszteletének alapja, és a többi parancsolatnak való engedelmesség. A hinduk iránti missziót is aláaknázná, hiszen ők is millió és millió években mérik a Föld történetét. Miért térnének át egy más könyvön alapuló hitre, amely az övékéénél kevésbé megbízható?²⁸

A Genézis őstörténetének szerzője tehát kevésbé volt kvalifikált, mint keletebbre a bráhmaṇok? Vagy a Sumér Királylista, bár lehetetlenül hosszú időt ad egy-egy uralkodónak, annyival mégis közelebb járna az igazsághoz, hogy az ember sokkal régebbi idő óta létezik, mint amennyire a legigazibb kinyilatkoztatás alapján számítható?²⁹ A Genézis kronológiájának „csak” teológiai mondanivalója van? Mivel a szombat megszentelését akarja utólag igazolni, valójában a szentíró „teremtette meg” a Teremtő munkahetét? De a teológiai mondanivaló nem lenne még „teológiaibb”, ha közelebb állna a valósághoz? Talán még a természettudományos kutatáshoz is ötletekkel, hipotézisekkel szolgálhatna, bár a Szentírás akkor sem lenne természettudományos könyv. Mindenesetre nagyon úgy tűnik, hogy ha netalántán igazak a hosszú geológiai korok, a fajtája (*min.*) szerinti, egységenkénti teremtés akkor is valós információ, azaz, az élőlények változékonyságának megszabott határai vannak.

Akármennyi ideje is van világ, élet és ember, és akármennyire is a természettudomány illetékességi körébe utaljuk létrejöttük körülményeit, akkor sem felelkezhetünk meg a teológiai kérdésről: Az eredetkutatásban alapjában véve helyes eredményre vezet az is, ha valaki nem számol Istennel? A Biblia vagy a Hiszekegy alapján nyilván nem lehet eldönteni, hogy pl. mi a DNS szerepe a sejtosztódásban.³⁰ A Teremtő azonban a mi éppen aktuális spekulációnktól függetlenül úgy

²⁸ Mortenson, Terry: *The Great Turning Point. The Church's Catastrophic Mistake on Geology – Before Darwin*. Master Books, 2004. 96k. Ma ugyanígy: MacArthur, John: *Harc a kezdetért*. Evangéliumi Kiadó, Bp., 2006. 150 kl.

²⁹ L. pl. Ninahakuddu. Sumérok. <http://users.atw.hu/ninahakuddu/sumer.php?file=sumerokrol.htm> (2010. 02. 16.) A vízőzön előtti nyolc király összesen 241 200 évig uralkodott.

³⁰ Vö. Visky S. Béla: *Teológiai szempontok a kreáció-evolúció vitához*. In: Béres Tamás (szerk.): *Történet, metafora, párbeszéd. Előadások, írások és beszélgetések a tudomány, hit és vallás kapcsolatáról*. Kálvin Kiadó, Bp., 2009. 261-295. (275 k.) „A teológus legyen eszénél és ne kardoskodjon a tudomány területén: hogy például 'a DNS szerepe a sejt replikációjában nagyobb, közvetlenebb, mint mondjuk egy nem létfontosságú enzimé vagy metabolit', és hogy ez mit jelent a mechanizmus számára, azt nem lehet eldönteni sem a Hiszekegy, sem a Biblia alapján. Ezért furcsállom az ilyen típusú kérdéseket: 'Az eredetkutatásban alapjában véve helyes eredményre vezethetne az is, ha valaki nem számol Istennel?'" Az idézet a DNS-ről: Csányi Vilmos: *Az evolúció általános elmélete*. Kriterion, Bukarest, 1986. 28. A kérdés a végén: Szentpétery Péter: „Alkotásainak értelmes vizsgálata. Teológiáról és természettudományról – némileg másképp. *Theologian Szemle* 2001/2. 76-84. (80.) Minden „eszénél lévő” teológus tudja, hogy pl. a DNS felépítése, szerepe a tudományos kutatás tárgya. Sőt az is, hogy mit jelent az evolúció feltételezett mechanizmusában. Ha netán lenne kielégítő magyarázat a mechanizmusra, akkor is jogosan vethető fel az elvi, filozófiai, teológiai kérdés. Egyrészt sohasem lehetünk biztosak abban, hogy a világ, az élet és az ember valamikori, megismételhetetlen létrejöttének minden tényezőjét ismerjük, másrészt eleve fel kell tételeznünk a Teremtőről, hogy megengedi az embernek, még az Őt tagadónak, gyűlölőnek is, hogy egész munkáját átlássa. Gondolnunk kell arra, hogy a világ létrejöttére nem feltétlenül ugyanazok a törvényszerűségek vonatkoznak, mint a működésére. Ha a teológus (de más is) „eszénél” van, hitéről nem is beszélve, akkor mindezeket számításba kell vennie.

és akkor hozott létre mindent, ahogyan és amikor. Idekerülésünk története és e történetet firtató kíváncsiságunk egyszeri, megismételhetetlen esemény/folyamat, tehát egyáltalán nem „tisztá” természettudomány.

* * *

Befejezésül és sorozatunk összefoglalásaképpen próbáljunk meg végre válaszolni arra, hogy fontos-e az idő hossza. Egyrészt a világ, benne az ember fennállásának ideje nem igazán fontos, nem zavarhat a hitben, mert a mai modell szerinti idő sem elegendő semmire. Ma nem figyelhetjük meg az élet spontán keletkezését, miközben a sokkal mostohább kezdeti körülmények között próbálják így-úgy elképzelni. Darwinnak még fogalma sem volt a sejt hihetetlenül bonyolult molekuláris felépítéséről és működéséről, ezért az első kiadásban „csekély” néhány százmillió évet elegendőnek tartott az élővilág kialakulásához.

Másrészt a világ, benne az ember fennállásának ideje már csak azért is fontos, mert a mai modell szerinti idő semmire sem elegendő. Így arra sem, hogy legyen a végtelenre nyitott hús-vér lény ezen a világon. Végtelenre nyitottságunkból következik, hogy nem elégszünk meg az élet spontán keletkezésére vonatkozó spekulációkkal. A Szentírásban annyira fontos az ember, az általunk ismert legbonyolultabb szervezet, hogy a leírás szerint a Teremtő először rövid idő alatt létrehozta számára a megfelelő életkörülményeket, majd még sokkal rövidebben, minden átmenet nélkül, közvetlenül őt magát is. A teológiai mondanivaló világos: az idő rövidségével is a Teremtő szoros kapcsolatát akarja hangsúlyozni a képére és hasonlatosságára teremtett élőlényvel. A természettudomány illetékességébe utalt, valóságos(nak tekintett) történet ellenben olyan hosszú és kegyetlen, hogy abból semmiképpen sem következtethetnénk ilyen szoros kapcsolatra. Darwin és társai, mint nem győztük hangsúlyozni, e történet hosszúsága és kegyetlensége miatt el is vetették ezt a következtetést. Darwin óta általánosan elfogadott, hogy a Teremtő egyre többet bízott az egyre több időre, annyit, hogy ő sokak szerint már nem is hiányzik. De ha - mint annyi jel mutatja - nem ez a helyzet, akkor „időben” túl közel kerül. Túl közel, még akkor is, ha nem sikerül a világ, de legalább a föld és az emberiség korát a Szentírás nagyságrendjére csökkentő, *általánosan elfogadott* tudományos modellt felállítani. (A Darwin által elképzelt néhány százmillió év is már túl kevés lenne azoknak, akik elfogadják a jelenleg feltételezett, ugyanúgy semmire sem elegendő időt.) Bizony sokakat zavar, ha egyre kézzelfoghatóbbá válik, hogy a Teremtő nem csupán a „teológiai mondanivalóban”, hanem egyetlen állandóként a földi és világóra-állításban is „illetékes”. A *valóságban* eltelt és *valóságosan* hátralévő idő, benne a miénk is az Ő kezében van.

Terry László

Amit elmondtam volna Révfülöpön

Tájékoztató

Az elmúlt év novemberében konferenciát rendezett a révfülöpi Ordass Lajos Oktatási Központban a Magyarországi Evangélikus Egyház (MEE), az erlangeni Martin-Luther-Bund (MLB) és a Lutheránus Világszövetség (LVSZ). Témája volt a konferenciának az LVSZ 25 évvel ezelőtti budapesti VII. világgyűlése és a 2010 nyarára készülő XI. világgyűlés. Felkérést kaptam, hogy vegyek részt ezen a konferencián egy kerekasztal beszélgetésben, amelynek másik két résztvevőjeül az LVSZ egyházi együttműködési osztályának volt igazgatóját Dr. Risto Lehtont és a MLB főtitkárát Dr. Rainer Stahl kérték fel. Engem arra is megkértek, a kerekasztal beszélgetésben számoljak be a magyar titkosszolgálat budapesti levéltárában, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) végzett kutatásaimról is. Erről akkor már cikkem jelent meg a Keresztyén Igazság tavaly nyári számában is¹.

Erre a révfülöpi feladatra németnyelvű kézirattal készültem fel, melynek felolvasása 20 percet vett volna igénybe, de adott helyzetben felére is le tudtam volna rövidíteni. Előtte, Pestre érkezésem után megtudtam Dr. Risto Lehtontól, hogy ugyanígy készült ő is fel a feladatára: 20 perc, de lehetőség rövidítésre is. Dr. Stahl a konferencia egyik rendezője volt.

A kerekasztal beszélgetés megkezdése előtt negyedórával jöttünk össze a kerekasztal moderátorával Dr. Reuss Andrással, s tőle megtudtuk, hogy bevezetések nem lesznek. Csak ő fog kérdéseket feltenni nekünk. Nekem nem kenyerem a villáminterjú (ez ki is derült mindjárt az első kérdéseknél), de nem akartam tiltakozni, mondván, hogy ha itt ez a szokás, akkor ahhoz kell alkalmazkodnom. Ahány ház, annyi szokás. Ugyanez volt Dr. Lehtonen reakciója is.

Így az én németnyelvű válaszaimban el tudtam ugyan mondani egyet s mást amit úgy hirtelenében kellett összekaparnom kéziratomból, de mondanivalóm legnagyobb részére nem került sor.

A konferencia után aztán elhatároztam, hogy mondókámnak ezt az el nem mondott részét lefordítom a Keresztyén Igazság számára. Így legalább a magyar anyanyelvű olvasók megismerik ezt, ha már németnyelvű hallgatók nem jutottak hozzá. Ezt az anyagot kissé rendszeresebbre átdolgoztam és jegyzetekkel is elláttam. Amit Révfülöpön tényleg el tudtam mondani, annak jó része megtalálható a fent idézett Keresztyén Igazság cikkben és Fabiny Tibor tudósításában a konferenciáról az Evangélikus Élet 2009. nov.29-i számában, ezeket itt nem ismételtem meg.

A genfi „rezidentúra”

Erről itt csak annyit, hogy a magyar „államvédelmi szolgálat” titkosrendőrségének genfi „fiókja”, az ún. rezidentúra, 10-12 állandó ügynököt foglalkoztatott, ezek közül egy az ún. ökümenikus centrumban tevékenykedett (ahol az LVSZ

¹ Terry László: Preludium „Budapest 1984”-hez (Keresztyén Igazság, 2009. nyár 30-38. old.)

központi irodája is van, más nemzetközi egyházi szervezetekkel együtt), *Gordon* fedőnévvel. A budapesti ÁBTL levéltárban még 6-8 fedőneves ügynököktől található információk és dokumentumok a genfi ökümenikus centrumból, így pl. *Roy, Russo, Ford, Sauve, Frazer, James Roy* fedőnevű ügynököktől. A kirendeltség feje, a „rezidens”, egy *Kolozsi* fedőnevű ügynök volt, a felgyülemlett anyagot rendszerint ő továbbította Budapestre, de szemelláthatóan ő maga is szerzett információkat az ökümenikus centrumban is.

Itt hadd említsem meg külön is a (Révfülpön csak röviden említett) nyugatnémet „András-kör” (Andreas Kreis) nevű munkaközösséget. Ennek számos jegyzőkönyve található az ÁBTL levéltárában Budapesten. Ez a kör főleg nyugatnémet egyházi segélyszervezetek 10-15 vezetőjéből állott. Általában évenként kétszer jöttek össze, tagjai voltak a 70-es (és 80-as) években pl. az LVSZ nyugatnémet segélyszervezetének főtitkára Ernst Eberhardt, az MLB akkori főtitkára Peter Schellenberg, az LVSZ európai kisebbségi egyházi titkára Paul Hansen, Gennrich főtitkár a Gustav-Adolf-Werktől stb. A Kör az 1970-es években Burchardt Lieberg észt háttérű nyugatnémet evangélikus lelkész kezdeményezésére jött létre. Az összejöveteleken részletes beszámolók hangzottak el segélyakciókról és látogatásokról a balti és Szovjetunióbeli evangélikus egyházakban, beszélgetésekről az ottani egyházak képviselőivel és egyháztagokkal. Az egyes jegyzőkönyvek terjedelme gyakran 10-15 sűrűn gépelt ívoldalra is terjed. A kíséreléssel gyakran közli ezt a megjegyzést: „Ügynökünk tagja az András Körnek” (Unser Agent ist Mitglied des Andreas Kreises), - vagy: „ügynökünk megkapja a jegyzőkönyveket” (Unser Agent bekommt regelmässig die Protokolle.) A legtöbb jegyzőkönyv a német eredetin kívül magyar fordításban is megtalálható, a budapesti titkosszolgálat kommentárjaival, gyakran azzal a megjegyzéssel, hogy a német eredeti tovább küldendő a rokon szovjet szervnek, tehát a Szovjetunió titkosszolgálatának.

Igy a Szovjetunió titkosszolgálat a folytatólagosan teljes áttekintést kaphatott a nyugatnémet egyházi segélyszervezetek működéséről a magyar titkosszolgálat közvetítésével az LVSZ révén **Genfből**.

Hasonló eset egy olyan jegyzőkönyv, amely a nyugatnémet protestáns egyházszervezet Evangelische Kirche in Deutschland, EKD, zsinati gazdasági bizottságának egy a 70-es években Hannoverben tartott üléséről szól. Ebben a jegyzőkönyvben természetesen részletek találhatók arról, a nyugatnémet segélyszervezetek munkásságához milyen mértékben járult hozzá a „hivatalos” egyház. A kíséreléssel megjegyzi: Unser Agent ist Mitglied der Synode der EKD (tehát az ügynök tagja a nyugatnémet egyház zsinatának!) Hogy az illető Hannoverben vagy máshol állt-e egyházi szolgálatban, arról egyelőre nincs információnk.

Információk Genfben

Az LVSZ genfi központjának elég információ állt rendelkezésére ahhoz, hogy az egyházak helyzetéről a szocialista országokban részletes képet alkothassanak.

Részletekbe menő *jelentéseket* kaptak Genfben tagegyházaktól és testvér szervezetektől,

- pl. 30 oldalas tájékoztatást Arnold Louis lett püspöktől az USAból,²
- ugyancsak 30 oldalas jelentést a nyugatnémet egyházi külügyi hivatal vezetőjétől, Hans Joachim Heldtől,³
- 8 oldalas beszámolót Konrad Veem észt érsektől Stockholmból.⁴

A 60-as évektől kezdve több német és angol nyelvű *folyóirat és kutatóintézet* foglalkozott a szocialista országbeli egyházak helyzetével, pl. a zürichi Glaube in der 2. Welt nevű intézet és azonos nevű folyóirata, Angliában a Keston College kutatóintézet és folyóirata a Religion in Communist Lands, továbbá az IDOC Europe Dossies vagy az Occasional Papers on Religion in Eastern Europe, valamint egyre növekvő számú tanulmány és dokumentum gyűjtemény.

Az se volt ritka, hogy *egyes személyek* fordultak az LVSZ-hez kérve, fordítsanak figyelmet egyházuk helyzetére és legyenek segítségükre. Ismeretes lett Dóka Zoltán az LVSZ-hez intézett nyílt levele a budapesti világgyűléssel kapcsolatban az LVSZ belső vezetőségén kívül is. A levélről Edmund Ratz oroszországi érsek (Révfülpön) a megnyitó istentiszteleten is megemlékezett, s az első estén bemutatott film a budapesti világgyűlésről mutatta, hogy a levél jelentőségét 2010-ben már a Magyarországi Evangélikus Egyház „hivatalosan” is elismeri. Meg lehet itt említeni Modris Plathe lett esperes levelét nyolc aláírással és ezzel az első mondattal: „Ez a levél segélykiáltás!” (Dieser Brief ist ein Hilferuf!)⁵ A Dóka-levél *akkori* (1984-beli) sorsáról jelentek már meg beszámolók több nyelven is. Plathe levele válasz nélkül maradt, egy balti munkatártnak küldték meg, kommentár céljából.⁶

A 80-as évek második felében az LVSZ két keleteurópai tagegyházában keletkezett *reformmozgalom*, amelyek az LVSZ támogatásában reménykedtek: Magyarországon a Testvéri Szó, Lettországon az „Ujjászületés és megújulás” mozgalom, amelynek „alapokmánya”, *Basic Principles*, szintén megtalálta az utat Genfben.⁷ Mindkettő alapvető teológiai elemzéseket és világos egyházi célkitűzéseket tartalmazott. A Testvéri Szó angol fordítása előkerült a LVSZ Központi Bizottsága müncheni ülésén 1986-ban, de nyilvánosságra hozatalát azzal az indokolással utasította el az LVSZ stábjá, hogy „aláírása nem volt” és aki ezt átadta [Pátkai Róbert], az „exil-magyar” (sic) volt, (*tehát*) nem lehetett benne megbízni...⁸

„Keleti politika”

A szocialista országokbeli tagegyházak helyzete az LVSZ Egyházi Együttműködési Bizottságának évekinti ülésén olyan formában került elő, hogy az Európai kisebbségi titkár (később hivatalos nevén európatitkár) évi beszámolójában kitért erre.⁹ Ezek a munkajelentések rendszerint beszámoltak ezekben az országokban tett látogatásokról, és általában az LVSZ-től adott (nem kis mértékű!) segélyek fel-

² ÁBTL 1.11.4. E-VI/1976/II. 142.sk.o.

³ ÁBTL 1.11.4. E-VI/1976/II. 193.sk.o.

⁴ ÁBTL 1.11.4. E-VI/1984. 104.sk.o.

⁵ Dátuma 1987. szept. 3. LWF Archives, Genf, GS X.5.0.0. Latvia.

⁶ Kalinins szuperintendens válasza u. ott.

⁷ LWF Archives, Genf, GS X.5.0.0.

⁸ Az oslói *Vårt Land* napilap tudósítójának jelentése szerint.

⁹ Napirendek és jegyzőkönyvek pl. 1975, 1976, 1978 stb.

használásáról. Gyakran az ún. „keleti missziók” (mint a Richard Wurmbrand nevéhez kapcsolódó Martyrerkerche és mások.) erős kritikája is benne foglaltatott az europa-titkár beszámolójában. Ritkán fordult elő, hogy a jelentést eszmecsere vagy vita követte volna. De megtörtént ez a bizottság évi ülésén a kanadai Saskatoonban 1976-ban.¹⁰ A jegyzőkönyv szerint „élénk vita” (lebhafter Diskussion) követte a beszámolót. Hogy ez mire vonatkozott és miben állt, arról nem szól a jegyzőkönyv (amely az europa-titkár beszámolóját viszont teljes egészében közli.) E sorok írója, mint a norvég Evangélikus Missziói Tanács elnöke vett részt ezen az ülésen és nagyon jól emlékszik arra, hogy az „élénk vitát” (melyben jómagam nem is vettem részt) Friedrich Hübner nyugatnémet püspök indította el, mikor rámutatott arra, hogy a keleteurópai hittestvéreknek igen nagy nehézségeik is vannak, s ezekről „ugyanolyan megbízható források tanúskodnak mint az europa-titkár forrásai”. Erre indult be az élénk vita.

Hogy a VII. világgyűlést Budapesten lehetett megtartani, az, ma már tudjuk, egy hosszú évek során felépített együttműködésen alapult, a Világszövetség és a szovjet érdekszféra hatalmi apparátusa között. Ebbe illett bele az is, hogy a világgyűlésen nem juthatott szóhoz az LVSZ keleti egyházpolitikájának kritikája. A világgyűlés után a külföldi *sajtó* még hónapokon át figyelmével kísérte a levélíró Dóka Zoltán sorsát, s ennek is volt köszönhető, hogy hévízgyörki állását végül is megtarthatta. Ha a későbbi norvég püspök Odd Bondevik egy vitában elő nem hozza az etiópiai Mekane Jesus evangélikus egyház elnyomását az akkori marxista diktatúra alatt, akkor a totalitáris rezsimek harca az egyházak ellen még csak említést sem nyert volna a világgyűlés alatt. A 13 „munkacsoport” egyikében még előfordult a szocialista országok egyházainak sorsa, de csak olyan formában, hogy a keresztyének és marxisták közötti „*dialógust*” a tagegyházak figyelmébe ajánlották.¹¹ A kritika hiányát Günter Krusche szuperintendens (az NDK-ból) egy mondatban fogalmazta meg: „Kirekesztették a valóságot” (Die Wirklichkeit war ausgeklammert.)¹²

Ezen egyházak sorsa nem került az LVSZ napirendjére a 80-as évek második felében sem. Mikor 1987-ben a Szovjetunió „állami egyházi hivatala” Konsztantin Harcsew személyében új elnököt kapott, LVSZ küldöttség készült Moszkvába, hogy találkozzék vele. A találkozó előkészületeire készített jegyzet aláhúzza, hogy a megtárgyalandó témák közé nem szabad felvenni „egyházak vagy egyes keresztyének problémáinak megoldására irányuló kísérleteket, pl. Metsnik, Pandam.”¹³ [Baltikumi evangélikus lelkészek nevei.]

Van még elég kutatnivaló az LVSZ viszonyáról a szocialista országokbeli egyházakhoz (a pozitív és negatív oldalakról egyaránt, a pozitívokról is!), nemcsak a világszervezet részéről, de az egyes tagegyházak részéről is.

¹⁰ CCC Minutes 1976, Exhibit H, Report of the Area Secretary. LWF Archives CC X.0.3.2.

¹¹ Minutes VII. Assembly, Budapest, Hungary 1984, 72. o.

¹² Idézi *Lutherische Welt Information* 1984/32. és *VELKD Information* 1984. szept. 15.

¹³ Strategy Plan. LWF Archives, Genf, GS.X.4. USSR.

A múlt „feldolgozása”

Elismerésre méltó kezdeményezés történt e téren a Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség (MEVISZ) részéről, mikor fiatal egyetemisták a 90-es évek elején interjúkat gyűjtöttek össze és adtak ki két kötetben.¹⁴ Itt sokféle hang szólalt meg, azok is, akik az állami és egyházi hatalommal való visszaélés áldozatai voltak; a biztonsági szervek zaklatásától kezdve kényszeráthelyezésig- és nyugdíjazásig, maguk és családjaik emberi méltóságába való gázolásig. Mellesleg némelyik interjú az LVSZ-hez való viszonyt is érinti. Mikor a kötetek szerkesztője 1994-ben bemutatta ezeket a nemzetközi Ordass Alapítvány ülésén Erlangenben, (a második kötet akkor előkészületben volt) akkor Joachim Heubach nyugatnémet püspök első reakciója ez volt: „Ez példa értékű vállalkozás. Le kell fordítani németre is.” (Sajnos ez mindeddig nem történt meg.)

A MEE tavalyi „stratégiatervére” érkezett kommentárok között egy van,¹⁵ a *református* Tökéczki Lászlótól, aki rámutat, hogy a stratégiatervre érkezett írásokban nem jut eléggé szóhoz „a pillanatnyi helyzetet okozó múlt és közelmúlt elemzése.” Márpedig, ha ez nem történik meg, akkor a múlt és közelmúlt vagy elvész vagy a hatalom birtokosainak martaléka lesz. „Múltunkat” vissza kellene vennünk, hogy mai bölcsességeink több legyen, írja.

A MEE 2005-ben, (a MEVISZ-kötetek megjelenése ülés után tíz évvel) tényfeltáró bizottságot állított fel, ez most már négy éve munkában áll, s eredményeit hamarosan közzéteheti, ha ahhoz engedélyt kap.

Az Egyházak Világtanácsa 1999 tavaszán konferenciát rendezett *Der Ökumenische Rat der Kirchen in den Konflikten des Kalten Krieges* címmel s az ott elhangzott előadásokat megjelentette ugyanezzel a címmel egy kötetben.¹⁶

A *Lutheránus Világszövetség* tudomásom szerint nem kezdeményezett hasonló vállalkozást, annak ellenére, hogy az európai tagegyházak konferenciáján Rigában 1992-ben (17 éve) már ismételt felszólítások hangzottak el annak szükségességéről, Dieter Knall osztrák püspök és az LVSZ akkori főtítkára Gunnar Ståhlertt részéről.¹⁷ Nem lenne itt az ideje annak, hogy egy ilyen felmérés helyet kapjon?

Ám egy ilyen felmérés nemcsak történeti vagy egyháztörténeti feladat. Ez *teológiai feladat* is. Nem elég a tényeket felszínre hozni. A felmerülő kérdéseknek van teológiai oldala is. Mik azok a teológiák, eszmék, ideológiák, amelyek a kezdeményezések, mérlegelések, tárgyalások, határozatok mögött rejtőztek? Volt-e valamilyen eszmetörténeti, ideológiai rokonság egyrészt az LVSZ, másrészt a kommunista hatalmi szférában gondolkodó és cselekvő egyházvezetőségek között? Mik voltak azok az axiómák, amelyek a cselekvés mögött működtek? Volt-e befolyása a felszabadítási teológiáknak, kontextualizmusnak, korszellemnek, marxizmusnak, afrikai törzshagyományoknak?

¹⁴ Nem voltam egyedül. I. (1995.) II. (1999.)

¹⁵ *Credo*. Különszám 2009. 39.o.

¹⁶ Szerk. Heinz-Jürgen Joppien, Beiheft 70 zur Ökumenischen Rundschau, Frankfurt a.M. 2000. (325 oldal)

¹⁷ Idézetek in: Armin Boyens: Ökumenischer Rat der Kirchen und Evangelische Kirche in Deutschland zwischen Ost und West, in: G. Besier/A. Boyens/G. Lindemann: Nationaler Protestantismus und Ökumenische Bewegung. Kirchliches Handeln im Kalten Krieg (1945-1990). Berlin 1999. 318. sk.o.

Az LVSZ legelső elnöke Anders Nygren svéd teológus és filozófus ezt *motívum-kutatásnak* nevezte. Nem kellene-e kutatni a „motívumokat” a mindkét oldalról közreműködő kulcsszemélyeknél? Mik voltak a *Leitmotiv*’ok, „vezérmotívumok”? Miért ne lehetne megvizsgálni Miklós Imre „teológiáját”? Egy tíz oldalas dolgozata az orosz *Nauka i religia* (Tudomány és vallás) című folyóiratból (1981/4) megtalálható német fordításban (Staat und Kirche) az LVSZ genfi levéltárában¹⁸ és az ÁEH levéltárában Budapesten. Vagy elemezni Gunnar Stålsett LVSZ főtktár cikkét a Pravda-ban 1987-ben?¹⁹ Mi volt a tulajdonképpeni ideológiai háttér is annak, hogy Miklós Imre örömet fejezte ki a felett, hogy „a világgyűlés ellen intézett támadásokat” visszautasították „az LVSZ felelős munkatársainak jelentős segítségével”?²⁰ Vagy hogy Miklós Imre 1986 szeptemberében köszönetét fejezi ki az LVSZ felé, mert „konstruktív dialógust szorgalmaztak a MEE-on belül (sic) és támogatták az egyházvezetőség erőfeszítéseit (sic)”²¹ [a Testvéri Szó dolgoiban]”?

Vagy: Ha az LVSZ vezetősége nem értett egyet a „diakóniai teológiával”, akkor azt miért nem mondták meg, vagy ha egyetértettek vele, akkor azt miért nem mondták meg, hiszen ezzel jóváhagyták, *legalizálták* a diakóniai teológiát Magyarországon - és hasonló teológiákat más egyházakban, hiszen az LVSZ sajtószolgálatá idézi Dr. Nagy Gyula akkori elnök-püspököt 1986-ban, miszerint a diakóniai teológia a magyarországi evangélikus egyházban *megváltoztathatatlan* (ist unveränderbar).²²

Nem szabad elhallgatnunk Alfred Kocab cseh lelkészt, az emlékezetes *Charta 77* egyik aláíróját sem, aki a fent említett EVT konferencia résztvevőjeként a következőket vallotta:

A segélykiáltás és az elemi szolidaritás kérése az üldözöttekkel, megvetettekkel, bebörtönzöttekkel, a szabadságukat vesztettekkel nem került meghallgatásra. E tekintetben az Egyházak Világtanácsa csődöt mondott. A prófétai szó nem hangzott el a megpróbáltatás és kísértés órájában. Ez a felismerés számomra fájdalmas és mélyen nyugtalanító, mert felveti azt a kérdést, nem tagadtuk-e meg Krisztust ezzel a cselekvésünkkel. Itt lenne az ideje, hogy beismerjük hibáinkat és bűneinket azon a területen, amelyről itt [ezen a konferencián] beszélgettünk. Csak akkor remélhetjük, hogy nem fogjuk ugyanazokat a hibákat elkövetni a jövőben.²³

„Budapest 1984”-től „Stuttgart 2010” felé

- Az a reményem, hogy az LVSZ mielőbb elhatározza az 1950-től 1990-ig terjedő időszak „Ostpolitik”-jának feldolgozását. A feladatot természetesen olyan személynek kell adni, - amint ez az LVSZ első ötven éve történetének megírásánál is történt, - aki saját maga nem vett részt ennek a politikának a kialakításában, - de

¹⁸ LWF Archives Genf, CCY 3.0.3. Europe desk.

¹⁹ A cikkről információt adott e sorok írójának (a cikk megjelenésének dátuma nélkül) Jonas Kalvanas litvániai evangélikus püspök Erlangenben 1987. okt. 19-én.

²⁰ MOL TŰK XIX-A-21d, 0034-1/K/84.

²¹ Levél Miklóstól, 1986.szept. 22. LWF Archives, Genf, GS X.4.

²² Interview Dr. Nagy Gyula (akkori helyettes) elnök-püspökkel: *Ist das Brüderliche Wort aufrichtig?* Lutherische Welt Information 1986/32. sz. 1986. szept. 11, 2.o.

²³ Alfred Kocab: *Wo hat es angefangen?* Joppien 2000. (I. a 15. sz. jegyzet), 314. sk.o.

mielőbb, hogy a még élő tanúkat, „Zeitzeugen”, meg lehessen interjúolni. Ez persze nem teszi feleslegessé önkritika gyakorlását sem, ezzel párhuzamosan.

- Azt is remélem, hogy az LVSZ véget vet annak a gyakorlatának, hogy egyes személyek kezdeményezésének csak akkor ad helyet munkaprogramjában, ha az illető tagegyház vezetősége azt támogatja, és az LVSZ-hez mintegy afféle „legfelsőbb bírósághoz” „felterjeszti”. Ez történt (volna) a magyarországi „Testvéri Szó” és a baltikumi „Hilferuf” esetében. Jobb dolog esetleges konfliktusokat megelőzni, mint utóbb *healing memory*-t adminisztrálni. Legyen az LVSZ, a *Lutheran communion*, testvérek közössége és nem egyházvezetőségek közössége.
- Azt is remélem, hogy az LVSZ *gyülekezetorientált* lesz. Egy „communio” kell, hogy „pasztorális” feladatokat is vállaljon. Legyenek munkatársai, akiknek van érzéke a gyülekezetek és gyülekezeti munkások mindennapi szolgálata iránt is. Ne látogassanak ezek csak jubileumi ünnepeket és püspöki/érseki beiktatásokat, hanem a legkisebb egyházak leggyengébb eldugott gyülekezeteit is, hogy lelkipásztori (nem püspöki) „vizitációkon” lehessenek teológiai és gyakorlati teológiai segítőtársai a helyi munkatársaknak, hogy azok így tudatosíthassák, hogy részesei egy „communio”-nak.

Húsvéti himnusz

E világnak fényessége,
minden szentek üdvössége,
Krisztus, hívek egy reménye
mennyei, földnek teremője.

2. Kegyetlen halált meggyőzvé,
ördög hatalmát elvevén
pokol torkát berekesztéd,
bűnünket rólunk elvevéd.

3. Teáltalad megváltattunk,
teáltalad szabadultunk,
általad megigazultunk,
általad üdvözülhetünk.

4. Te vagy mennyország kapuja
és üdvösségnek ajtaja,
bűnösöknek szószólója,
Atyádnál közbenjárója.

5. Add Szentlelked ajándékát,
az üdvösségnek malasztját,
örök életnek jutalmát,
elnyerjük Atyád irgalmát.

6. Dicsőség legyen Atyának
és feltámadott Fiának
és a mi Vigasztalónknak,
a teljes Szentháromságnak.

Lux mundi beatissima

Választható dallam: Ártatlanság szent Báránnya (EÉ 378) (*Gyülekezeti Liturgikus Könyv* 662)

Ezzel az énekkel kívánunk minden kedves Olvasónknak Istentől megáldott húsvéti ünnepeket.

Dr. Boleratzky Lóránd

Emlékezés az 1610. évi zsolnai zsinatra

A magyar evangélikus egyháznak, mint jogintézménynek a kialakulása nem esik egybe a reformációval. Luther első reformátori ténykedésétől hosszú út vezet az evangélikus egyház országos szervezetének a kiépüléséig. Mindez azt bizonyítja, hogy a reformáció kezdetben nem akart a keresztyénségen belül szakadást előidézni, csupán a régi egyház szembeötlő hibáit akarta kijavítani. Mikor azonban a pápaság erre nem volt hajlandó és az evangélikusság megerősödött – ami közel száz évet vett igénybe – az egyház jogi szerveződésére is sor kerülhetett.¹

Az 1526-ban bekövetkezett veszteséges mohácsi csata után az ország három részre szakadt: az ún. királyi Magyarországra, a törökök által megszállt (középső) területre és az erdélyi fejedelemségre.

Erdélyben közel fél évszázaddal előbb diadalmaskodott a vallásszabadság eszméje; a királyi Magyarország területén ez a fejlődés lassúbb volt, minthogy a régi és az új vallás közül egyik sem aratott végleges győzelmet, és az egyházi gondolkozás nem tudott elszakadni a zárt területen kialakult egyféle domináns vallási közösségtől.²

Magyarországon a vallásszabadság eszméje csak az 1606. évi bécsi békével, illetőleg a vallásügyről szóló koronázás előtti 1608. évi I. törvénnyel valósult meg, amely szerint: „Az országzászlósok, a főnemesek, a szabad városok, az ország összes karai és rendjei, mind a maguk, mind a kincstár birtokain, nemkülönben a magyar katonák a véghelyeken, úgyszintén a városok és falvak lakói a szabad elhatározásukból önként felvett vallást szabadon gyakorolhatják. Senki, semmitől ne gátoltassék annak szabad követésében és gyakorlatában.”

A továbbiakban pedig: „Avégből, hogy a karok és rendek közötti minden gyűlölködésnek és egyenetlenkedésnek eleje vétessék: elhatároztatott, hogy minden vallásfelekezethez az illető felekezet hitét követő eljárói vagy superintendensei legyenek.”³

Ezzel a törvénnyel tehát megnyílik a lehetőség az evangélikus egyház számára is az önkormányzati úton történő szervezkedéshez.

A magyar evangélikus egyház első ízben történő legfelsőbb szinten való szervezkedésére a Thurzó György nádor által Zsolnára, 1910. március 28-30-ra összehívott zsinaton került sor. Erre a zsinatra történő megemlékezés egyházunk tagjai számára azért fontos, mert Zsilinszky Mihály szerint „a jelenkor számára levonható hasznos és tanulságos, vigasztaló és felemelő tanúság lehet.”⁴

Zsinat tartását egyrészt a zsinat előtti egyházi és politikai közállapotok siralmas volta, másrészt pedig a megtartás törvényes lehetőségének mostani megnyílása indokolja. Bár a Szepességben olyan eset is előfordult, hogy a katolikus visitátor kérdéseire a plébános azt felelte, hogy „az egyedül üdvözítő római katolikus egy-

¹ Boleratzky Lóránd: A magyar evangélikus egyház jog alapjai és jogforrásai. Budapest, 1991. 172-180. l.

² Szekfű Gyula: Magyar történet. IV. kötet, Budapest, 282. l.

³ Vladár Gábor: Magyarország hatályos törvényei. Budapest, 1943. I. k. 23. l.

⁴ Zsilinszky Mihály: Az 1610-ik zsolnai evangélikus zsinat háromszázados emlékűnnepén. Selmechánya, 1910. 3-4. l.

házhoz és annak tanaihoz ragaszkodik, amint azok az ágostai hitvallásban vannak kifejezve,”⁵ az általános helyzet azonban közel sem volt ilyen kedvező, mert a vallási fanatizmusban nevelt Rudolf király mindenáron a katolikus egységet akarta helyreállítani és ennek érdekében bármely eszközt felhasznált.⁶ Csak Bocskay eredményes fellépése, valamint a bécsi békét követő kedvező törvények biztosították az evangélikus egyház számára az önkormányzatot.

A zsolnai zsinat megnyitó ünnepsége 1610. március 28-án Thurzó György nádor kíséretének, illetőleg ezt megelőzően 40 kopjás ember bevonulásával kezdődött. A több mint félszáz zsinati tag között volt Révay Péter Túróczi vármegye főispánja, Beniczky Márton alnádor, a tábla ülnöke, a városok követői és mintegy harminc szomszédos gyülekezeti lelkész.⁷ A zsinatra a királyi Magyarország tíz felvidéki vármegyében élő gyülekezetek lelkészeit, küldötteit hívták meg.

Fabricsius János szentmihályi lelkész üdvözölte a megjelenteket és elsorolta azokat az okokat, amelyek indokolták, hogy a zsinatot Zsolnán tartsák meg.

Másnap Lányi Illés bitcsei lelkész imája után Thurzó György emelkedett szólasra: „Mínthogy a gondjainkra bízott ezen tíz vármegyének igazgatása reánk vár, úgy tetszik, hogy amíg az Isten kegyelméből a nádori tisztséget viselem, szükséges, hogy valami végleges intézkedés történjék a mi evangélikus egyházaink boldogítására és kebelükben a jörend bevezetésére, nehogy időök folytával – mivel halandók vagyunk – ha a nádori méltóság a mi vallásunkkal ellenséges kézbe kerülven, ezen királyságba ördögi fondorlatokkal a Krisztus egyháza is – mit a jó Isten ne adjon – romlásba ne jusson. Mínthogy a pozsonyi országgyűlésen az határozatott, hogy minden vallásnak, mely ebben a királyságban bevétellett, saját hitvallását követő előjárói, vagyis superintendensei, püspökei legyenek: ezért lehet és kell evangélikus superintendenseket is választani, akiknek a többiek alá lesznek rendelve, hogy ekképpen az evangélikus lelkészek megszabaduljanak attól a pápás járomtól, amely eddig nyomorgatta őket. És mínthogy ezen dunáninnen tíz vármegye oly nagy terjedelmű, hogy azokat egy ember, ha még a legalkalmasabb volna is, sem hasznosan látogatni, sem a pereket, melyek idővel felmerülhetnek, felülvizsgálni és mindent végezni képesek lennének; ezért szükséges, hogy három superintendens választassék a száz egyházak példája szerint és úgy, amint az a római szent birodalomban levő más ágostai hitvallású egyházaknál történik, melyeknek saját területeiken saját superintendenseik vannak, akiket törvényeik kötik.”⁸

Thurzó György ezután előadást tartott „az egyházi közigazgatás legjobb formájáról”, a superintendensek rendjéről, azok tekintélyéről, a törvényekről és az esküformáról és kikérte a lelkészek véleményét. Lányi Illés bitcsei, Fabricsius János galgóczi és Poniczky János csejtei lelkészek fejtették ki álláspontjukat.

Mikor megállapodtak abban, hogy három superintendenset fognak választani, az új törvények elkészítésére Lányi Illés és Socovinus Sándor lelkészeket, valamint Zmeskal Jaroslav és Lehotszky György világi zsinati tagokat választották meg, akik a hazai egyházi ügyekben járatosak voltak.⁹

⁵ Zsilinszky Mihály id. munka 7. l.

⁶ Zsilinszky Mihály id. munka 12. l.

⁷ A zsinati tagok részletes felsorolását lásd Zsilinszky Mihály id. munka 24-25. lapjain.

⁸ Zsilinszky Mihály id. munka 18-19. l.

⁹ Zsilinszky Mihály id. munka 20. l.

Másnap sor került a zsinat egyik legfontosabb feladatának a teljesítésére: a superintendenciák megszervezésére, vagyis az 1608. évi I. törvénycikk végrehajtására.

A tíz vármegyét felosztották három püspökségre; (egyházkerületre) mind-egyik élére egy-egy superintendenst választottak. Az első kerület a lipcsei, árvai és trencsénmegyei egyházközségekből állt, első püspökévé – Lányi Illés (Eliás Láni) bittsei lelkészt választották meg. A turóci, nógrádi, zólyomi és honti egyházközségekből álló püspökség élére Melik (vagy Melikius) Sámuel breznóbányai lelkész került. A Bars, Nyitra és Pozsony megyékből álló kerület élére Abrahamides Izsák bajmóci lelkészt választották. A vegyesnyelvű egyházkerületekben a német illetve a magyar anyanyelvű szolgálatok biztosítására alsuperintendenseket választottak. A német alsuperintendencia Pozsony, Nyitra és Bars megyékben működött, ennek élére Heuchelin Simon pozsonyi lelkész került, illetve a bányavárosok élére Lenczius Pál selmeci lelkész. A Pozsony, Nyitra és Bars megyei magyar gyülekezetek alsuperintendensévé Kürti István szeredi lelkészt választották meg.

A superintendenciák megszervezése nem csak egyházkormányzati célt szolgált, hanem az egyház közjogi helyzetének a biztosítását is elsősorban a katolikus papssággal szemben, minthogy a katolikusok néhány vonatkozásban (pl. székdíj fizetése, bíraskodás) az evangélikus püspökök feletti jogokat gyakoroltak, ezek azonban egyre gyengültek, illetve a szepesváraljai zsinat határozatával meg is szűntek.

Ha az egyik püspöki szék megürült, a másik két superintendens a megürült kerületek beleegyezésével egybehívja a választó-gyűlést, amelyen a mágnások és a vármegyék és esperességek követei egyetértően megválasztják a püspököt, akit egyik társa felavat.

A zsolnai zsinaton hozott elfogadott 16 kánon a püspökök jogait és kötelességeit, a canonica visitatiót, a lelkészjelöltek alkalmassági vizsgálatát, a megválasztott lelkészek felszentelését, a fellebbezési jogköröket szabályozták. Hiányolhatjuk, hogy nem esett szó a superintendensek politikai jogairól, holott ezzel kétségteljesen rendelkeztek, minthogy a pozsonyi országgyűlés üléseire is általában meghívást kaptak.¹⁰

A zsinat kánonait szigorúan meg kell tartani és erre a megválasztottak a hivatalukba történt beiktatásuk során esküt tesznek. Az esküszöveg szerint a superintendensek nyilvánosan és magánúton csak azt fogják tanítani és előmozdítani, amely a próféták és apostolok irataiban foglaltatik, és amely V. Károly császár által Ágostában 1530 évben kihirdetett Ágostai Hitvallásban és a Formula Concordiae-ban foglaltatik. Mindezt ő maga is megtartja és másokkal is megtartatja. (16. kánon)

A zsolnai zsinat kánonait tartalmazó okiratot a jelenlevők saját kezűleg aláírták, pecsétjükkel ellátták és több példányban lemásolták. Thurzó György nádor, mint királyi helytartó a zsinati törvényeket megerősítette, később ki is nyomtatta.

Az időközben felmerült nehézségek arra kényszerítették az evangélikus híveket, hogy a zsinat határozatai alapján rendtartásokat, illetve egyes hivatalnokok számára utasításokat készítsenek. Ilyen volt például a pozsonyi egyház rendtartása, amely részletesebben szólt a vallástanításról, a liturgiáról és imádságokról, házasságról, lelkészek és esperesek teendőiről.¹¹ Bár a zsolnai zsinat kánonaiban semmi olyan nem volt, amely a katolikus egyház érdekeit sértette volna, mégis Forgách

¹⁰ Csecsetka Sámuel: Magyarhoni evangélikus egyházjogtan. Pozsony, 1888. 485. l.

¹¹ Zsilinszky Mihály: A magyarhoni evangélikus egyháztörténet. Budapest, 1907. 234. l.

Ferenc esztergomi érsek már 1610. április 17-én ünnepélyesen tiltakozott a zsinat határozatai ellen és a superintendenseket „álpüspököknek” nevezte, a határozatokat pedig becsmérelte; 1611. augusztus elsejére Nagyszombatra pedig zsinatot hívott össze, ahol a klérust fel akarta izgatni a zsinati kánonok ellen.¹²

Heves és hosszantartó tollharc fejlődött ki Forgách Ferenc esztergomi érsek és Lányi Illés superintendens között. Lányi Illés Pécsi Péter freywaldi lelkész álneve alatt „Mallemus peniculi papistici adversus apologiam solnensis synodi editi” címen fejti ki nézeteit,¹³ amelyre maga Pázmány Péter esztergomi érsek, Jenicius János senknici plébános neve alatt „Logi, alogi”¹⁴ címen válaszolt.

A zsolnai kánonokat becsmérlő, az evangélikusokat fenyegető nyilatkozatokat azzal is tetézték, hogy Forgách Ferenc esztergomi érsek tiltakozását a pozsonyi székesegyház kapujára is kifüggesztették. Ezt nem lehetett válasz nélkül hagyni és Lányi Illés „Apologia” című írásában kimutatta, hogy a zsolnai zsinat határozatai nemhogy nincsenek ellentétben Isten törvényeivel, hanem azokkal összhangban vannak. A püspöki hivatal alapját ugyanis evangélikus felfogás szerint a vocatio externa és interna alkotja, amely a megválasztott püspököknek hivatalába történő beiktatásával valósul meg. Az evangélikus püspökök nem avatkoznak be a katolikus egyház belügyeibe, csak saját híveikkel törődnek; nyilvánvaló, hogy az evangélikus hívek sem tartoznak a katolikus püspökök joghatósága alá, fizetni sem tartoznak nekik, mert hogyha megszűnt az officium, megszűnt a beneficium is.¹⁵

A zsolnai zsinat jelentősége túlmutatott az eredetileg tervezett határokon, nevezetesen az 1614. évi szepesváraljai zsinat alapjában véve nem hozott önálló törvényeket, inkább csak megerősítette a zsolnai zsinat határozatait egy kánon kivételével.¹⁶ Ez érthető is, mert a két zsinat közti négy év alatt az egyházi jogviszonyok gyakorlatilag nem változtak. Ennek az újonnan tartott zsinatnak nyilvánvalóan az volt a legfőbb feladata, hogy megerősítse az evangélikus egyház teljes körű önkormányzatát, amely most már a katolikus püspökök mindennemű bíráskodási és jogszolgáltatási jogosultsága nélkül érvényesült.

* * *

Az 1610. évi zsolnai zsinat a magyarországi evangélikus egyház történetében kiemelkedően jelentős szerepet játszott azzal, hogy első ízben teremtette meg az evangélikus egyház önálló jogalanyiságát az államhatalom és a katolikus egyház irányában. A teljes egyenlőség a katolikus egyház továbbra is uralkodó egyházi jellegével a gyakorlatban ugyan nem érvényesülhetett, mégis óriási jelentősége volt annak, hogy az evangélikus egyház önállóan alakíthatta ki egyházi szervezetét, élén a maga választotta superintendensekkel. A zsolnai zsinat eredményes lefolyásának legfőbb biztosítója Thurzó György nádor volt. Az ő kimagasló személyisége érvényesült már a nádorválasztásnál, amikor is a katolikus főpapság

¹² Bruckner Győző: A magyarországi evangélikus zsinatok. – Prot. Szemle 1934. 609–616. l.

¹³ „Bunkó a zsolnai zsinaton hozott apologia elleni pápai írás ellen” (Boleratzky Lóránd, id. munka 50. old.)

¹⁴ „Logikus – logikátlan”

¹⁵ Zsilinszky Mihály: A magyarországi prot. egyház története. Budapest, 197. 236. l. Az officium jelentése: kötelesség, hivatal, a beneficium jelentése: haszon, egyházi javadalom.

¹⁶ Lásd: Bruckner Győző: Az 1614. évi szepesváraljai evangélikus zsinat kánonjai. Nyíregyháza, 1914. 35. l.

elkeseredett tiltakozása ellenére evangélikusként került ebbe a magas tisztségbe. Megállapíthatjuk, hogy sem előtte, sem utána nem volt hozzá hasonló nagy tekintélyű evangélikus államférfi, aki a bécsi béke maradéktalan végrehajtását szorgalmazta, és így legtöbbet tett volna annak érdekében, hogy az evangélikus egyház önkormányzata megszilárduljon.

A Zsolnán 1610. március 28-30. között lezajlott zsolnai zsinat egyházunkban betöltött kiemelkedően jelentős szerepe alkalmat nyújthat a szlovák evangélikusokkal történő közös megemlékezés tartására. Ezen a megemlékezésen nemcsak Thurzó György nádor egyedülálló szerepére kellene rámutatni, hanem azokra az intézkedésekre is, amelyek a szlovák, magyar és német evangélikusok számára saját nyelvükön tették lehetővé vallásuk gyakorlását azzal, hogy a három superintendencia megalkotása mellett az anyanyelvi szempontok érvényesülését alsuperintendensekre bízta. Ezek az intézkedések végső soron az ország valamennyi evangélikussága számára az önkormányzat biztosításával szilárd alapokat nyújtottak az egyház megerősödéséhez.

Előfizetési felhívás

Szeretettel emlékeztetjük folyóiratunk előfizetőit, hogy a jelen számunk átvételével esedékes lett a 2010-es évi előfizetési díj rendezése. Kérjük, hogy a mellékelt csekkbefizetési lap felhasználásával, - vagy banki átutalással - fizessék be az erre az évre esedékes 1500,- Ft-os díjat. Megjegyezzük, hogy a postán történő befizetés célhoz érkezése lassú és költséges, ezért azt kérjük, hogy ahol ez lehetséges, az összeget OPT fiókban fizessék be.

Készségüket hálásan megköszönjük.

Következő számunk tartalmából

Tájékoztatjuk olvasóinkat arról, hogy a Keresztyén Igazság 2010. nyári számában –többek között – a következő előadásokat, írásokat olvashatják:

Tubán József lelkész „Egyházképünk képtelensége” címen a püspöki, a zsinatpresbiteri és a kongregacionalista egyházképről értekezik. Kiss Béla Andor nyugalmazott lelkész (Kolozsvár) néhai Járosi Andorra emlékezik, aki bőséges levelezés révén végzett lelkipásztori szolgálatot a fiatal lelkészek között. Böröcz Enikő készülő cikke arról szól, hogy ötven évvel ezelőtt hogyan távolítottak el egyik napról a másikra négy teológiai hallgatót az Evangélikus Teológiai Akadémiáról.

A Révfülöpi Ordass Lajos Tanulmányi Központban a Magyar Evangélikus Konferencia által 2010. március elején rendezett tanulmányi konferencián elhangzott előadások közül kettőt szeretnénk közölni: Käfer István professzor (Pázmány Péter Tudományegyetem, Piliscsaba) előadásának címe: „A magyar-szlovák kérdés keresztyén megközelítésben”, míg Bándy György professzoré (a pozsonyi egyetem teológiai kara):

„A népek kialakulásának teológiai értékelése keresztyén megközelítésben”.

Aradi András Péter – Kovács Pál

A Tranoscus kegyesség megtartó ereje¹

Bevezetés

A történelmi Magyarország evangélikus gyülekezeteinek döntő többsége német vagy szlovák volt. A szlovákok énekeskönyve az un. „Tranoscus”, mely egyrészt a világ evangélikusainak egyik legjelentősebb énekkinccse, nem csupán az énekek mennyisége, hanem lutheránus teológiája miatt is, másrészt a jelenleg használatos magyar énekeskönyvre is nagy hatással volt. Nemcsak arra a tizenkét énekre gondolok, amelyek forrásaként a Tranosciust jelöli, hanem arra a több tucat énekre is, melyeket a Tranoscus is átvett más forrásokból². Évszázadokon át nemzedékek sokasága nevelkedett, hitében erősödött a Tranosciuson a legnehezebb történelmi, egyéni, családi és gyülekezeti helyzetekben. Ezért is fontos foglalkoznunk vele.

1. A történelmi háttér

Érdemes mindenek előtt azzal a történelmi háttérrel foglalkoznunk, amely korban élt Tranovsky György, illetve amelyben a „Tranoscus” énekeskönyv keletkezett, és elindult több évszázados útjára. Már akkor is nagy erővel mutatkozott meg az Úristen megtartó ereje, amelyet a Tranosciuson, mint csodálatos eszköz által valósított meg.

A 17. században Magyarországon küzdelem folyik a római katolikus restauráció és a protestantizmus között. *A század történelmét nagymértékben meghatározták a vallásszabadság ügyében és az ország jogainak és szokásainak megőrzése érdekében folytatott küzdelmek.*

Az un. 15 éves háború³, amely eredetileg a török kiűzése és az ország egyesítése céljából indult, a századfordulóra kimerítette az országot és a Habsburg kormányzatot egyaránt - mind emberi, mind anyagi erőforrások tekintetében, és sikertelensége mellett látszólag a „magyar nemesi alkotmányt” aláaknázó és a protestantizmust megsemmisítő kormányzati kísérletekbe torkolt. Az udvar ugyanis igyekezett egyrészt visszahódítani a magyarországi földesurakat, másrészt adósságai nyomása alatt - részben jogszerű, részben jogszerűtlen módon - kísérletet tett korábban elzálogosított és a nemességhez került birtokai és jövedelmei visszaszerzésére. Az udvar bizonyos városokat „szabad királyi” státuszuknál fogva a király tulajdonának tekintett, amelyekben megpróbálta a többségében protestáns lakosság ellenében főkegyúri jogait érvényesíteni. Így vették el pl. a kassai dómot (Erzsébet templom) az evangélikusoktól, hogy oda a török által 1596-ban elfoglalt Eger káptalanja és püspöke kerülhessen. A többnyire törvénytelen eljárások ellen felszólalókat perbe fogták és vagyonukat elkobozták (pl. Illésházy István). Mindezek egy oldalra állították a vallásukban üldözötteket, a vagyonukban és tisztjukban

¹ A Magyar Evangélikus Konferencia Révfülöpon 2009. március 20-21-én tartott tanulmányi konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata

² Luther Márton, Gerhard Pál, Herman Miklós, Kalinka Joachim, Schmolk Benjámin, Huszita Énekeskönyv

³ 1593-1608

törvénytelenül megtámadottakat, a háborús szolgálataikban kifizetetlen hajdútömegeket és az elégedetlen felső-magyarországi rendeket: ez volt a Bocskai-felkelés. A kiharcolt béke⁴ értelmében a vallásszabadság inntól kezdve ismét a háború előtti gyakorlatnak megfelelően érvényesülhetett, amit a békét szentesítő országgyűlési törvény⁵ is megerősített. A 17. sz. első felében az erdélyi fejedelmek álltak ki a vallásszabadság védelmében. Bocskai, Bethlen, I. Rákóczi György harcai, győzelmei, békekötései⁶ szereztek némi „alkotmányos” lehetőséget. A rekatolizáció és a rendi jogokat megkérdőjelező központosító politika azonban nem maradt abba. A kiharcolt vallási engedményeket a klérus és a jezsuiták unszoló javaslataira a későbbi királyi rendeletek igyekeztek lehetetlenné tenni, gyengíteni.

Eközben Csehországban II. Ferdinánd, császár és király, miután az osztrák protestantizmust már elnyomta, a cseheknél is erőszakkal katolizált. Az ottani protestáns rendek azonban már Rudolftól kaptak engedményeket. 1613-ban fegyvert fogtak a Habsburgok ellen, 1619-ben Frigyes pfalzi herceget választották királyukká, s már Bécset fenyegették. Tulajdonképpen ezzel indult az ún. 30 éves háború. Eleinte sikereket értek el, de a Prága közeli fehérhegyi csatában (1620) súlyos vereséget szenvedtek. A cseh nemesség tömegesen hagyta el az országot, régi törvényeiket visszavonták, és a cseh nemesség önkormányzati intézményeit is megszüntették. Először a kálvinista, majd – Szilézia kivételével – az evangélikus lelkészeknek is el kellett hagyniuk a cseh királyság tartományait, aminek eredményeképpen a protestantizmus sorsa itt véglegesen megpecsételődött, és ebben a westfáliai béke⁷ sem hozott változást.

Miközben II. Ferdinánd erőszakos katolizációs törekvéseinek a cseh és osztrák rendek nem tudtak ellenállni, a 30 éves háborúba 1626-ban a protestáns tábor oldalán beavatkozó Bethlen Gábor fejedelemsége és az őt támogató török csapatok beavatkozása előnyösebb alkupozíciót biztosított a magyar rendek és a magyarországi protestantizmus számára. Következésképpen Magyarországon sem a westfáliai béke, hanem a már fentebb említett békék jelentették az alkotmányos rendet. Ez azonban az erdélyi fejedelemség erejétől függött. Miután ez meggyengült, a római katolikus klérus egyre erőteljesebben követelte a Habsburg király fellépését, és jó lehetőségnek tekintette a földesurak megnyerését s rajtuk keresztül a szabad vallásgyakorlás korlátozását. Így a század második felében I. Lipót hosszú uralkodása alatt számtalan hatalmaskodás, túlkapás fordult elő. Ez már egyes katolikus főurakat is elgondolkodásra késztetett.

A Wesselényi-összeesküvés vezetői katolikusok voltak, de erejét a protestáns köznemesség adta. A leverte felkelés után, a törökkel való béke és a meggyengült erdélyi fejedelemség miatt azonban az uralkodónak ismét lehetősége volt az erőszakos rekatolizációra. Jellemző volt a katonaság alkalmazása templomfoglalásoknál, protestáns lelkészeket fogtak perbe, a katolizálni nem akarókat gályarabságba küldték. A lakosság ellenállásának és Thököly fellépésének köszönhetően 1681-ben a vallásszabadság némi korlátozással ugyan, az un. artikuláris helyekre korlátozva újbóli elismerésre került. A század végén a kiújuló török háborúk ismét

⁴ A bécsi béke 1606-ban

⁵ 1608

⁶ 1606: Bécs, 1621: Nikolsburg, 1645: Linz

⁷ 1648

megakadályozták a rekatolizációs rendeletek betartását, de a török kiűzése után – részben az erdélyi fejedelemség megszűntével – ismét és véglegesen eltűnt az a külső kényszer, ami a katolikus egyházat és a Habsburg dinasztiát a protestánsok kényszerű elismerésére vagy tolerálására kényszerítette volna. Mégha a nemesi kegyúri jogot 1701 után már csak katolikus földesurak gyakorolhatták, az 1731-ben kibocsátott Carolina Resolutio-ig a vallásszabadság a helyi erőviszonyok függvénye volt. Innentől kezdve azonban a katolikus vallás teljes dominanciája érvényesült a dekretális eskü bevezetésével az államigazgatásban is. Változást majd csak a Türelmi rendelet (1781) hozott.

2. Az evangélikus egyház helyzete

Ilyen történelmi helyzetben élt Magyarország északi részén is az evangélikus egyház, igyekezett teljesíteni küldetését, hirdette az evangéliumot az üldözöttek vigasztalására, erősítésére.

Országos szervezettség lehetetlen volt ebben a helyzetben, de az egyes területeken a lelkészek keresték egymással a közösséget, és megbeszélték egymással feladataikat, gondjaikat. A politikai védelmet az evangélikus gondolkodású főurak és az erdélyi fejedelmek idáig nyúló hatalma jelentette. A hitbeli védelmet a reformátorok működése és a huszitizmus átszivárgása adta.

Már 1580-ban létrejöttek, pl. a felsőtrencsényi liturgikus előírások (27 tételben). A lakosság többsége szlovák nyelvű, így ezek az előírások is természetesen szlovák nyelvűek. Még nem volt egységes szlovák agenda. Használatban volt a cseh agenda, melynek második kiadása 1581-ben történt. Ez a wittenbergi istentiszteleti renden alapult.

A bécsi béke nyomán lehetett összehívni a zsolnai zsinatot 1610-ben. Ez istentiszteleti kérdésekkel is foglalkozott, egységes agenda kiadását rendelte el szlovák, német és magyar nyelvű használatra. Lányi Illés írta meg, de nem adták ki.

3. Tranovszky György élete

1631-ben került Liptószentmiklóstra a szlovák evangélikusság egyik reformátora, vagy ahogy néhányan írják: a szlovák Luther.

Juraj Tranowsky a lengyel sziléziai Cieszynben, cseh nevén Tesinben született 1591. április 9-én.⁸ Lengyel szülők gyermekeként, akik születése előtt a sziléziai Trzanowice nevű helységben laktak. Innen ered a neve: Trzanowski, szlovákosan Tranowsky. Középiskoláit a német földhöz tartozó Gubinban és Kolbergben végezte, egyetemi tanulmányait pedig Wittenbergben (1607-1611). Ezután tanár Prágában majd Moravában. Itt szentelik fel lelkésszé 1616-ban, és itt végzi első lelkész-i szolgálatait. A fehérhegyi csata (1620) után menekülni kényszerül. Fogságot szenved 1623-ban, majd szülőföldjére kerül. Itt ismerkedik meg báró Szunyogh Jánossal, akinek a felesége Thurzó Anna, a nádor leánya. Velük jut azután Árva várába 1630-ban, ahonnan a következő évben patrónusai Pongrácz és Okolicsányi urak lelkészül hívták meg Liptószentmiklóstra. Itt élt és működött haláláig. 1637-ben, 45 éves korában fiatalon halt meg.

⁸ Tesinben él a mai Lengyelország egyik legnagyobb evangélikus gyülekezete

4. Tranovszky György életműve

E szűkre szabott és háborús üldöztetések között töltött idő ellenére komoly és értékes irodalmi munkát végzett Észak-Magyarország északi csücskében, az evangélikus szlovákok lakta vidéken. 1617-ben írta a meg a Jelenések könyve magyar-
rázatát, 1620-ban hosszabb előszóval kiadta az Ágostai Hitvallást. 1629-ben három könyvben „Odarum sacrarum sive hymnorum” címmel a 150 zsoltárt, ódákat, verseket az egyházi esztendő szerint felosztva, valamint kátét és erkölcsi költeményeket. Az egyházi esztendőre tekintő imakönyve 1635-ben, fő műve a Cithara et phiala sanctorum, a Tranoscus 1636-ban jelent meg, mely szintén érvényesíti az egyházi esztendő menetét.

Tranovszky a Szentírás és a hitvallási iratok igazságainak népszerűsítésére törekszik. Költészetét nem a szubjektív líraiság jellemzi, hanem a reformáció egyházának kollektív átélése. Nélkülöz minden individuális, konkrét és személyes vonást. Így a korviszonyok is csekély visszhangra találtak nála. A „török” szón is az ellenség általános fogalmát érti.

Erősen kidomborodik nála a mély hit motívuma, mely bűnbánat, bűnvallás és könyörgés formájában szövi át énekköltészetét. Nem okoskodik, nem bizonygatja Isten létét, hanem szilárd meggyőződéssel hirdeti. A Biblia történeteit, tanításait és igazságait is feldolgozza (Kyriék, Glóriák, Credók, a hitvallási iratok, főként az Ágostai Hitvallásról szóló énekek).

Liptószentmiklósról kerülése után tőle várták a Lányi által elkezdett agenda összeállítását, de ő is korán meghalt. Imádságait agendáisan szerkesztette. A hiányzó liturgikus énekek megírásával segítette az általános istentiszteleti rend kialakulását. Azt vallotta, hogy a szentségek tisztasága megkívánja az egyházi énekek tisztaságát és hitvallásosságát.

Hiány volt énekeskönyvekben, kézíratos könyvek voltak forgalomban, nem mindig megbízható szövegekkel. Lelkészársai is buzdították, de nagy érdeklődéssel várták énekeskönyvét a cseh és morvaországi földesurak is.

Tartotta magát a wittenbergi és a felsőtrencsényi előírásokhoz. A cseh agenda hatása Kyriék és a Credók használatában mutatkozott meg.

Az énekeskönyv rendje a liturgikus rend. Introitus: ünnepes félévben: Ó Jezisi (Óh Jézusunk), az ünneptelen félévben: Nejsvtejsi (Óh szent Isten). Kyrie, Glória, Salutatio, Antifona, Kollekták, Credo. Igéhirdetés (generálny úvod), Gyónás-feloldozás, imádság, hirdetések, Apostoli áldás, igéhirdetés utáni ének. Úrvacsoraosztás: (Prefatio, Sanctus, Miatyánk, szerzési igék, Agnus Dei, kiosztás, vétel után: Antifóna, Kollekták, Ároni áldás).

Ha tehát az agenda nem is készült el, ezzel az énekeskönyvi renddel az evangélikus istentiszteletnek szilárd keretet adott, amely azután fejlődhetett, és lehetett hozzá ragaszkodni. Tranovszky Isten iránti hálából és a hívek iránti szolgálathoz állította össze énekeskönyvét. 1636-ban Lőcsén jelent meg. 414 éneket tartalmazott. Ebből ő 90-et írt, 69-et átírt, javított fordított. Luther 31 énekét vette be könyvébe, ezek közül 17-et ő fordított. Sajnos csak az első kiadást gondolhatta ő, mert az énekeskönyv megjelenése után fájdalmasan rövid idő múlva, 1637. május 29-én meghalt.

5. A Tranoscus további útja és hatása

Az első 10 kiadás Lőcsén jelent meg. Majd fokozatosan bővült. Az 1745-ös kiadás már 998 éneket tartalmazott. Köztük Paul Gerhardt 26 énekét. Az 1745-ös esztendő azért is jelentős, mert Mária Teréziától ekkor kapott engedélyt a bécsi Trattner nyomda a Tranoscus kiadására. Tulajdonképpen ez évtől lett jobban hozzáférhető. A legkésőbbi kiadások már 1172 éneket tartalmaztak. A Tranoscus 370 éves pályafutása alatt közel 200 kiadást ért meg. Több országban adták ki, ahol szlovák evangélikusok éltek. Így például Németországban, Lengyelországban, Ausztriában, az USA-ban, hazánkban: Lőcsén, Budán, Pesten. Békéscsabán Trianon után négy kiadást ért meg. Az elsőt, 1923-ban, 5000 példányban nyomtatták, két év alatt elfogyott. Előszavában Szeberényi Lajos Zsigmond a következőket írta: „a mi alföldi evangélikus gyülekezeteinkben már 200 év óta használja népünk a templomban és otthonaiban ezt a könyvet, s merít az élő víz eme kútforrásából erőt az élet küzdelmeihez. E könyv volt fő eszköze művelődésének, s bizonyosan forrása szorgalmának és az élet legnehezebb próbatételei közepette való helytállásának. Ez a mi kedves Tranoscusunk első kiadása itt az Alföldön, abban a gyülekezetben, ahol a leginkább elterjedt ez a könyv.” 1925-ben, 10000 példányban készült el. A Tranoscus jubileumi éve utáni évben, 1937-ben, ismét 10000 példányban, melyből alig két év alatt 9000 fogyott el.

A Tranoscus nyelve a bibliai cseh nyelv, az 1579-93-ban fordított un. Králici Biblia nyelve.

A Békéscsabára, Szarvasra, Tótkomlóra, Mezőberénybe települt szlovák evangélikusok hozhatták magukkal. Bár ezt Dedinszky Gyula megkérdőjelezte, mivel nem találkozott 1718 előtti kiadású példánnyal. A Biblia mellett, vele együtt drága kincsként őrizték és használták. Sokszor a családi eseményeket is ebbe írták. Ahány felnőtt volt a családban, annyi példány volt a háznál, olykor 8-10. Egy-egy példányt a templompadban tartott mindenki a megszokott helyén. A fiatalok házasságkötéskor kapták ajándékba.

Haan Lajos csabai lelkész, történész tudós írta: „Kétszer imádkozik, aki énekel, ha szívvel teszi”. És szívvel tették, mert a csabaiak és más szlovák evangélikus gyülekezetek tagjai nagyon szerettek énekelni. Énekeltek otthon reggel ébredés után, kint a földeken, mielőtt munkához kezdtek, délben ebéd előtt és után, este lefekvés előtt. Énekeltek örömben: keresztelő alkalmával, a lakodalmat is így kezdték. Énekeltek bánatban: főleg, amikor még házaktól temettek, s a halott otthon volt felravatalozva, virrasztáskor éjfélélig. Kisgyerekkori élményem: minden vasárnap, ebéd után a jó félórányi járásra lakó nagyszüleimhez mentünk. Sok ház ablakán keresztül a Tranoscus dallamai szűrődtek ki. Igen, énekeltek otthon, a tanyákon, kertekben, szőlőkben zengett az ének.

Linder László, Békéscsaba, Erzsébethelyi (Jaminai) lelkész, jelentős himnológus, aki összeállításában, 1939-ben megjelent a Tranoscus dallamai c. kiadvány, írta a következőket: „ahogy Luther Márton kiemelte a Bibliát a kizárólagos papi szolgálatból, és a nép közkincsévé tette, úgy helyezte a népek énekeskönyvét Tranoscus a családi élet asztalára, hogy fiainak évszázadokon át a mindennapi élet kenyere legyen”.

Nem volt olyan kimagasló esemény életünkben, amit össze ne kötöttek volna énekléssel. Az 1900-as évek elején az Amerikába kivándoroltak magukkal vitték a Tranosciust. Ha valamelyik gyógyfürdőbe mentek, csapatosan, poggyászukból nem hiányozhatott a Tranoscus. Esténként, mialatt szólt a cigányzene és a für-

dőközönség azt hallgatva szórakozott, ők félrevonultak szobájukba. Felterítették fehér, szőttes abroszaikat az asztalra, ráhelyezték a Tranosciust és mint otthon, énekeltek belőle.

Egy Zsibrita nevű apóka öregségére szociális otthonba költözött. Bármennyire is tiltakoztak ellene lakótársai, nem tudta megtartani, hogy lefekvés előtt elő ne vegye a Tranosciust és el ne énekelje a maga kedves énekeit. Énekeltek a templomban: itt most nem az istentiszteletekre gondolok csupán (a vasárnap délelőtti 2 és fél óráig is tartott), hanem arra, hogy sokszor az istentisztelet megkezdése előtt 2 órával is beültek a templomba és orgona nélkül, egy-egy jó hangú paraszt ember vezetésével énekeltek. Kovács Pál 1954-55-ben volt segédlelkész Békéscsabán. Elmondása szerint a reggeli szlovák istentiszteletre összegyűltek időnként „kénytelenek” voltak, elsősorban hétfői napokon, átmenni a Kistemplomból a szemben lévő Nagytemplomba, mert nem fértek el, pedig a Kistemplomba több mint 600-an férnek el. Szarvasi szolgálatom elején a reggeli könyörgésekre járt egy több mint 80 éves Zuszka néni, aki nagyon jó, erős hangon vezette az énekeket az orgona megszólalásáig. A Tranoscius énekeinek több mint a 3/4-ét tudta könyv nélkül. Ugyancsak a legkedvesebb szarvasi emlékeim között őrzöm azokat a téli tanyasori esti bibliaórákat, melyek 5 óra tájban kezdődtek és sokszor 10-11-ig tartottak. Volt egy rövid, 10-15 perces bibliamagyarázat, ezen kívül énekelünk legalább 20-25 éneket.

Reggelenként a szlovák könyörgéseken a soros kántortanító a magasabb osztályba járó gyerekek segítségét vette igénybe. Egyrészt mutatták neki a szöveget, különösen a sok verses énekek esetében. Másrészt az erősebb hangú gyerekek soronként diktálták az énekek szövegét, ezzel segítve a gyengébben látóknak. Közben megtanulták jól olvasni a gót betűket.

A könyvben sokféle alkalomra találtak énekeket: szárazság, gyenge termés, drágaság, vihar, mindenféle nyomorúság, járvány, háború idejére. Jó időjárás, békesség alkalmával, erdők, mezők, bányák áldásaiért, testi-lelki jókért, egészségért, útra indulókért, úton levőkért, stb.

A békéscsabai, szarvasi, mezőberényi szlovák evangélikusok (kb. 300 család) 1753 pünkösdjén elindultak és megalapították Nyíregyházát. Elsősorban a nyíregyháziak számára fordította le Vietórisz József a teljes Tranosciust. 1935-ben jelent meg Budapesten a Magyar Luther Társaság kiadásában. Ez az egyetlen Tranoscius fordítás. (V J előszava)

Nagy ívű, több mint 370 éves utat tett meg a Tranoscius. Valószínű már csak Békéscsabán használjuk, és itt is nagyon kevesen. Szlovákiában egy más énekeskönyvet, a szlovák irodalmi nyelven írt Zpevníket használják, mely természetesen sok éneket vett át a Tranosciusból. Ahol még egyáltalán tartanak szlovák istentiszteleteket, pl. Tótkomlóson, Szarvason ugyancsak a Zpevník használatára tértek át. Amikor a csabai Kistemplom 250 éves jubileumi ünnepsége volt 1995-ben, a jelenlévő, akkori szlovák evangélikus vezető püspök, Julius Filo felajánlotta, hogy Csabára is küld az ott használatos énekeskönyvekből korlátlanul, nagyon megköszönve felajánlását azt mondtam, nem kérjük, mi ragaszkodunk a Tranosciusunkhoz.

A fentebb említett nagy ív aláhanyatlik már, megfutotta pályáját. Ezrek és tízezrek szívében, lelkében elvégezte áldásos feladatát. De nem semmisül meg, hiszen tovább él a mi magyar énekeskönyvünk sok énekében is.

A Tranosciusszal is foglalkozó kutatók, egyháztörténészek egységesen állítják, hogy a szlovák evangélikusok vallásos életében ennek az énekeskönyvnek legalább akkora jelentősége volt, mint a Szentírásnak, hanem nagyobb. Ezzel összefüggésben ma önkéntelenül is Keresztelő János szavai jutnak az eszembe, aki a testté lett Igére mondta: „neki növekednie kell, nekem pedig kisebbé lennem”.

Gémes István

Fél évszázados szolgálat a nagyvilágban szétszórt hittestvérek között

Beszámolómat néhány előzetes megjegyzéssel kezdem.

- 52 éves külföldi szolgálatomról nem kioktatva szeretnék beszámolni, sem valami dicső példát nem szeretnék adni. Nem szándékozom saját szobrom felállítását ajánlani. – Isten egészen különös vezetése **nekem** ezt az utat mutatta meg, ennek végigjárására **készítetett**, erről kell neki **felelőséggel** tartoznom. De egy szóval sem állítom, hogy ezt a munkát nem lehetett volna másképpen, sőt valószínűleg jobban is elvégezni.
- Amikor Karner Károly, volt professzorom káplán koromban azt kérdezte: mit csináltál az elmúlt évben? – hiába soroltam neki a sok istentiszteletet, bibliaórát, látogatást, ifjúsági munkát stb., erre szárazon azt felelte: azt minden lelkész csinálja! Én azt kérdeztem, hogy **ezen felül** mit csináltál? – Nos, most sem akarok arról beszélni, hogy három kontinensen, vagy 10 országban, legalább 5 egyházban hány száz gyermeket kereszteltem, fiatalot konfirmáltam, párokat eskettem és a nagyon sokakat, akiket eltemettem. Mert ezt, kisebb-nagyobb arányokkal, minden lelkész teszi. Inkább villantok föl néhány képet a szétszórtságban élő magyarok lelkigondozására jellemző helyzetről, ill. tényről, amelyek kényszerítő hatással voltak a munkámra és engem is formáltak.
- Isten iránti hálával kell mondanom, hogy a munkámhoz sehol sem kaptam előre gyártott sablonokat, amelyeken tájékozódhattam volna. Pósfay Gyurka, akkori venezuelai lelkész mellé azért küldtek, hogy mielőtt Brazíliába érkezem, beleszorgoljak a dél-amerikai, tökéletesen más világba – de az ott töltött két hét alatt legfeljebb a trópusi agyforraló kánikulát éltem meg, no és éppen a trópusi Caracasban, 1900 m magasan, életemben először és utoljára korcsolyázhattam, nagyokat zuhanva. Amit elvégeztem, azt mind nekem kellett eleve megtanulnom, másolható klisék és példák híján. Bedobattam a mély vízbe és erősen nekem kellett megkapaszkodnom. Istennek adok hálát, hogy amit fölfedeztem és megtanultam, azzal gyülekezeteket szerveztem és gondoztam és gondozok máig is. – Most mindennek előtt felismeréseimről adok számot, amelyek nélkül igen nehéz lett volna 52 éven át magyar evangélikus lelkészként dolgoznom.

Első felismerés

Köd előttem, köd utánam – levegőben lógok, de meg kell kapaszkodjam. – Amikor Kismartonban (Eisenstadt), 1956. november 30-a táján, a dán kormány kifejezett kérésére elvállaltam, hogy elkísérjek 1000 magyar menekültet Dániába, odamentem a szerelvényt kísérő dán tábornokhoz, hogy jelentkezzem. Megvonta a vállát, semmi papírost nem kért tőlem de nem is adott, és azt mondta blazírtan, hogy akkor szálljak fel a mindjárt induló vonatra. A 3 napos úton úgy éreztem, hogy a levegőben lógok: nem ismerem megbízómat, oda megyek, ahová soha nem szándékoztam eljutni, s hogy kinek a nevében teszem, amit teszek?

Villámként hasított belém, hogy semmi másom nincs, mint hogy most Isten ezer magyart bízott rám. De mire három nap után Lolland szigetére értünk, már személyesen megismertem az ezer honfitársat, sőt a dán hivatalnokoknak még a protestánsok számát is meg tudtam mondani – mert végigmentem a vonaton és sorra bemutatkoztam nekik, akárcsak Deák-téri káplán koromban 54-ben, amikor a Majakovszkij-utcában kopogtattam be több, mint 200 lakás ajtaján, mint evangélikus lelkész.

El tudjátok képzelni, hogy hányan kívántak akkor is, itt is a pokolba, kevesebben oda, ahol a bors terem, sokan reménykedve néztek rám, egy kőbányai evangélikus presbiter-család pedig ott esett a nyakamba és egész skandináv munkámon túl, a család még élő részével testvéri a kapcsolatom mindmáig.

Levegőben lógok, de meg kell fogódznom. Ugyanez történt Brazíliában is, bár oda már a Lutheránus Világszövetség megbízásával és Ordass Lajos ajánlólevelével mentem, ami nem várt élménye volt az engem gyanakodva („a lutyik kommunista papot hoznak!”) szemlélő brazilai magyaroknak – de helyi kapaszkodóim nem igen voltak.

Második felismerés

Közhely ugyan, hogy „normális körülmények” között is a lelkésznek meg kell ismernie a gyülekezetét. Nálam ez azonban nem szükséglet, hanem létkérdés volt – mert nem létezett megismerni való gyülekezet. Hiába mentem volna a kéttucatnyi dániai menekülttáborba látogatásra, istentiszteleti, bibliaórai ajánlattal, ha nem lett volna már meglátogatott és megszólított emberem. Az emberek minél közelebbi megismerése, nem elfáradás a velük való állandó kapcsolattartásba, az adódó helyzetek szinte villámgyors felismerése és kihasználása – ez volt a feladat. Amikor nekem Genfben 1500-2000 brazilai magyar evangélikust „ígérték”, s odaérkezésemkor egy kéttucat családnevet tartalmazó listával vártak, - akkor tudnom kellett, hogy itt nincs emberem, ha fel nem fedezem őket. És ugye megértitek, ha a dániai Roskilde állomáson sírva fakadtam, amikor elbúcsúztam attól a 30 fiattól, aki továbbvándorolt Ausztráliába. Nem csak azért sírtam el magam, hogy soha az életben nem látom többé őket, hanem, mert a rám bízott gyülekezet 30-cal kisebb lett. – És soha nem imádkoztam békességért talán annyit, mint brazilai munkámban, hogy jaj, csak össze ne vesszen a 6-tagú Kiss család a 4-tagú Nagy családdal, mert akkor, találkozásuktól való féltükben, mind a kettő elmarad és 10 fővel csappan meg a gyülekezet létszáma.

Teljes értetlenséggel figyeltek német kollégáim Stuttgartban, amikor a német gyülekezetbe való beiktatásomkor ígéretet tettem magamnak, hogy évi 365 látogatást teszek a német gyülekezetben – és ezt 17 éven át meg is tartottam! – Pedig ez csak a magyar missziói munkám általi beidegződés volt: meg kell tartanom a gyülekezetet, hogy senki el ne vessen a rám bízottak közül! Felelős vagyok a gyülekezet létezéséért!

Harmadik felismerés

Megtanultam, hogy soha ne várjak el semmit a gyülekezettől, de tudjam, hogy milyen célt szeretnék vele elérni. Ugyanakkor legyen fülem és készségem a gyülekezet kimondott, vagy rejtett igényei, elvárásai lehető teljesítésére. Ne öntsem nyakom őket mindenáron az én elképzeléseimmel, de ismerjem fel igényeiket, vagy ébresszem fel őket, ha igénytelenek. Egyszóval: feladatom szolgálat, amely nyitott minden irányban.

A dániai táborokban olyan „Mädchen für alles”-szerepet erőltetett rám a helyzet. Minden látogatásnál tolmácsolnom kellett, meg kellett hallgatnom a táborvezető panaszait ugyanúgy, mint a táborlakókét. Ha keresték a beszélgetést velem, annak jó értelemben vett evangélizációba kellett torkolnia. Ha nem keresték, én mentem utánuk, hogy – ha más nem – rajtam reagálhassák le felgyülemlett félelmüket, csatlódásukat vagy dühüket. Itt nem a szavaimról, hanem a magatartásomról és viselkedésemről kellett leolvassák keresztyén voltomat.

São Paulóban olyanokat is kíváncsivá kellett tenni a gyülekezeti munkára, akik esetleg évek óta nem tették be a lábukat templomba. – Meg kellett értenem a megyényi-nagyságú, egészségtelen levegőjű városban élőket, ha hétvégeken istentisztelet helyett a tengerparton kerestek pihenést. Nem szüntem meg tovább is felajánlani a vasárnapi istentiszteletet, de ha nem jöttek, pót-alkalmat ajánlottam nekik rövid igehirdetéssel, imádsággal, énekkel csütörtök esténként, ahová belvárosi munkahelyükről, hazamenetel előtt, egyenesen eljöhettek. Amikor pedig meghallottam, hogy ezt kevésnek tartják, „ha már úgyis a városban maradunk”, a csütörtöki istentiszteletek után, havonta egyszer, tudományos sorozatot indítottam. Ezen a legizgalmasabb témákat tárgyaltuk a tudomány embereivel és hívő biztonságtevőkkel. Az eredmény – arányokban: vasárnap 40-50, csütörtök este 70-80, s ha előadás is volt, akkor 100-150 résztvevővel számolhattunk.

Negyedik felismerés

Embereimmel való kapcsolattartásomban egy hihetetlenül fontos tényt soha nem veszíthettem szem elől. Azt, hogy minden emigráns talajt vesztett, sebzett ember, végső soron lelkileg sérült, akárhogy próbálták magukat túltenni rajta. Mert ha nem pátosszal „hazát veszítettek”, de otthon hagytak rokonokat, baráti kört, biztos állást, egzisztenciát, terveket, felépített anyagi biztonságot és felcserélték azt a teljes bizonytalansággal, az idegennel, az ismeretlennel, a kiszolgáltatottsággal, a társatlansággal. A veszteséget csak még nehezebbé tette, ha az otthon maradottaktól rossz hírek mellett esetleg még szennehányást is kellett halljanak: miért mentél el?! Nem vádként mondom, de volt hozzátartozó, aki menekült rokonának azzal keserítette amúgy sem könnyű életét, hogy az „elhagyás bűné” mindig és folyamato-

san az orra alá dörgölte. – Jellemző esetünk egy são-paulói presbiterünk, aki a jó állás, jó anyagi körülmények, szerető családi környezet ellenére folyton beteg volt. Az orvosok végül úgy gondolták, hogy a dél-amerikai klíma teszi őt beteggé és a norvég evangélikus egyház segítségével visszaköltöztek Norvégiába. Átmeneti javulás után ismét előjöttek a betegség-tünetek, míg végül meg is halt. Utolsó kezelő orvosa szerint ennek az embernek nem lett volna szabad hazáját elhagynia, lelki betegségben pusztult el.

Mit jelent ez? Azt, hogy meg kellett tanulnom, hogy embereim reakciója is sérült embereké. Hajlanak a félreértésre és az azokon való nyargalásra, túlértékelnek dolgokat, túlérzékenyen reagálnak rájuk, vagy pedig a szólásszabadság határtalan kitolásába, vagy éppen a magánszféra túlzott szentélyébe menekülnek.

De nem is gondoltam volna, hogy mindez rám ugyanúgy vonatkozik, mint embereimre. Én is talajt vesztett, sérült pszichéjű ember vagyok. Bár mindig súlyt helyeztem arra, hogy „nem vagyok emigráns”, s kinti 52 évem alatt egy napig sem voltam munka nélkül, mert mindig eredeti foglalkozásomat folytathattam, de ismételten kaptam magam rajta, hogy erre vagy arra „otthon” biztosan másképpen reagáltam volna. Vagy éppen megsértettem embereket, akik ezt nem átallozták a szememre vetni. ... Az egyik 19, a másik egy híján húsz – hányszor kellett ezt meg tapasztalnom, amikor bagatell dolgokból égháború lett, vagy amikor igazságtalanság, valótlanosság miatti szerintem jogos felháborodásomra lekicsinylően legyintettek vagy megmosolyogtak érte! Nincs nagyobb veszély, mint mikor két sérült, otthont vesztett ember nem érti meg egymást, és egymásnak esik. (Volt valaha, történelmünk során, egszges magyar emigráció?)

Ebbe a fejezetbe tartozik az otthon annyira dédelgetett „honvágy érzése” is. Gimnazista koromban melodramatikus feldolgozásban szavaltam városi kultúr ünnepségen Ábrányi Emil: Mi a haza? c. versét. Szívemet-lelkemet adtam bele, amikor elmondtam befejező mondatait a honvágytól gyötört menekülőőről, aki a határon leheli ki a lelkét: „hazajött meghalni ahhoz, kit imádott / sírsz, fiacskám, jól van, ez a haza, látod!” Ma képtelen lennék elmondani ezt a könnyzacskókra menő verset, mert tudom, hogy akkor és ott a hazám, amikor népem nyelvét beszélem, kultúráját ápolom és védelmezem, történelmét a magaménak tartom.

De ez nem gátolhat abban, hogy mások honvágyát komolyan vegyem, és tiszteltben tartsam, még ha nem is értem. Mert a honvágy is sérült emberek lelki betegsége, s így az enyém is lehetne. És mit tennék, ha mások az enyémet sem vennék komolyan?

A sérült ember a gyülekezetben is többet lát és vár, mint egy dunántúli vagy alföldi keresztyén egy órá s látogatással az Isten házában. A külföldre került a gyülekezetben otthont, fészket keres, ahol legalább hasonszőrűekkel van együtt. Stuttgarti gyülekezetünk istentiszteleteit nem lehet és nem is szabad elképzelni a hozzájuk csatlakozó szeretetvendégség nélkül. Nem az egy csésze kávé, a sütemény ott a lényeg, hanem a mindennapok német közegéből kiszabadultak oázisa, ahol magyar a szó, az ének és a lehetőleg a komoly tartalom is. Szinte mágnesként vonzza ez a legkülönbözőbb felekezeti fiatalokat is – beleértve azokat is, akik az előző istentiszteletre el se jöttek – hogy pár órára ott találkozzanak. A sérült ember otthont keres, s kérdés, hogy az én munkám mennyire tudja kielégíteni ezt az igényét?

Naponként tétettem próbára, hogy igazán az evangélium szolgálata végett vagyok-e a helyemen, vagy koloniális ambícióim vannak, amelyek inkább uralnak? A legelső sao-paulói istentisztelet után elém pattant három snejdig úr azzal a kéréssel, hogy megnyerjenek egyesületük októberi ünnepélye szónokának. Mit sem tudtam akkor még arról, hogy São- Paulóban vagy két tucat magyar egyesület volt: a „fehér terror” elől odamenekült kommunistákétól a Magyar Királyi Csendség Világszervezete helyi csoportján át el egészen a Magyar Harcosok Bajtársi Szövetségéig – nem tekintve a magyar bencések rendházát, iskoláját és magyar egyházközségét, a magyar reformátusok hatalmas gyülekezetét, a magyar baptista gyülekezetet, a Magyar Segélyegyletet, stb. De az uraktól ösztönszerűen azt kérdeztem, hogy hány ember jön el arra az ünnepségre? Olyan 100-120 ember! – volt a felelet. És hány magyar él ebben a városban? – kérdeztem. 100 ezerre teszik! – No, látják, - feleltem teljes naivitással – én nem egy csoportért, hanem az összmagyarságért jöttem ide.

Mondom, naivítás volt ez részemről. De milyen sok csodálkozást és kritikát kaptam azért végül is, hogy magyar gyülekezetünk presbitériumában egy asztalnál ült többek között a zsidóból lett evangélikus, egykori budapesti szemészprofesszor és Miskolc város utolsó nyilas polgármestere – és megférték együtt! Mert halálos méreg lett volna munkám számára, ha bárki is arra a gyanúra ébredt volna, hogy eladtam magam valamelyik csoportnak. S ezt csak azzal lehetett kiküszöbölni, ha kezdettől fogva letettem a garast az evangélium hirdetésének ügye mellett. Az evangélium pedig összefog, egyesít, nem oszt meg. – Ez állt nem csak a politikára, hanem a „hazafiaskodás” sokféle kísértésére is. Sohase mulasztottam el annak hangsúlyozását, hogy én nem egy politikai irányzat, de nem is a magyar haza képviselője, hanem az evangélium által elkötelezett egyházi ember vagyok.

Ugyanakkor persze megrendeztük nemzeti ünnepeinket és volt saját magyar cserkészcsapatunk, el kellett mennem a csendség zászlóavatására, egy másik csoport üdülőtanyája megnyitására, egy ékszerkereskedő üzletnyitásán mondtam igehirdetést, imádsággal kérve a vállalkozásra Isten áldását. – De mindig borotvaélen táncolva, amihez egyedül az Isten ígéjéhez való töretlen hűség adott erőt. Ilyen értelemben nem üvegházban, hanem kifelé nagyító paplakban laktunk és híveim árgus szemekkel figyelték lépéseimet, tették meg kendőzetlenül bírálatukat vagy – adott esetben – még a segítségemre is siettek.

Számomra elképzelhetetlen lett volna az, amit egy utódom tett Brazíliában, amikor kápolnánk oltárára a kereszt alá a magyar címeren látható hármass hegy makettjét helyezte el, nemzeti színekkel bevonva. Egy kárpát medencei püspököt pedig lehívtam az oltár elől, amikor ő az istentisztelet végén, az áldás után a máig is énekelt Nemzeti Himnuszunkat vigyázzba meredten az oltár előtt akarta abszolválni, azzal, hogy püspök úr, a himnusz nem liturgikus darabja az istentiszteletnek, együtt énekeljük a padban a gyülekezettel.

Nem volt ez másképp a dániai menekülttáborokban sem. Kritikusan, néha ségélyt kérően figyelte a dán táborvezető a panaszaira adandó válaszaimat és a többségében a táborlakással elégedetlen „híveim” pedig a nem szeretett táborvezető cinkosának tekintettek, ha követeléseikkel nem azonosíthattam magam.

(folytatás a következő számban)

Summary

In our Sermon column we bring the sermon of Dóra Isó which she gave at the commemoration of the death of pastor Gábor Ittész at a musical church devotion in the Nádorváros church of Győr on 27. September, 2009.

In the Studies column the first paper is the lecture of Professor Tibor Fabiny given at this year's Luther Conference titled „How Luther helps in the Practical Aspects of Reading the Bible“. This is followed by the third, i.e. last part of the article series by Professor Péter Szentpétery written for the Darwin anniversary. Finally we bring the comment of László Terray in whole length given at a conference in Révfülöp for the 25th anniversary of the Lutheran World Gathering in Budapest, organized by the Lutheran Church of Hungary (MEE), the Martin Luther Federation (MLB) and the Lutheran World Federation in November, 2009. He could only give a shortened version at the time.

We received the first lecture for our Memories column from Lóránd Boleratzky dealing with the history and the importance of the Synod of Zsolna in 1610. Pastors András Aradi and Pál Kovács write about the blessed role of the Transcius Hymnal and about the upholding strength of the Transcius pietism – conjuring up personal memories as well. Pastor István Gémes remembers his service of half a decade among our brothers in faith scattered far from the home land. These last two papers were read at the 2009 study conference of the Hungarian Lutheran Conference in Révfülöp.

Zusammenfassung

In der Predigtspalte gedenkt Dóra Isó in ihrer Predigt Gábor Ittész zur Jahreswende seines Todes am 27. September im Rahmen einer Kirchenmusik-Andacht in der Kirche Győr-Nádorváros.

In den Studien der diesjährigen Lutherkonferenz, steht hier als erster der Vortrag von Prof. Tibor Fabiny: „Wie hilft Luther im praktischen Bibellesen“. Danach folgt der dritte Teil der Darwin-Serie von Prof. Péter Szentpétery. Dann lesen wir den Diskussionsbeitrag von László Terray – den er damals nicht vollständig vortragen konnte – gehalten im November 2009 in Révfülöp an der von der Ungarischen Evangelisch-Lutherischen Kirche, vom Martin Luther Bund und vom Lutherische Weltbund organisierten Konferenz zum 25. Jahrestag des Budapester Weltkongresses. In der Erinnerungsspalte bringen wir den ersten Vortrag von Prof. Lóránd Boleratzky über die Geschichte und Bedeutung der Sileiner Synode 1610. Die Seelsorger András Aradi und Pál Kovács – auch ihre persönlichen Erfahrungen bringend – schreiben über die segensreiche Rolle des Transcius-Gesangbuches und der erhaltenden Kraft der Transcius Frömmigkeit. István Gémes frischt seinen durch ein halbes Jahrhundert getätigten Dienst im Kreise der in der ganzen Welt zerstreuten Glaubensbrüder auf. Diese zwei letzten Schreiben erklangen an der Studienkonferenz 2009 in Révfülöp der Ungarischen Evangelisch-Lutherischen Konferenz.

E SZÁMUNK SZERZŐI

<i>Aradi András Péter</i> ny. lelkész	Békéscsaba
<i>Dr. Boleratzky Lóránd</i> ny. egyetemi tanár	Budapest
<i>Dr. Fabiny Tibor</i> egyetemi tanár	Budakeszi
<i>Gémes István</i> ny. lelkész	Stuttgart
<i>Isó Dóra</i> lelkész	Veszprém
<i>Kovács Pál</i> ny. lelkész	Békéscsaba
<i>Dr. Szentpétery Péter</i> teológiai professzor	Budapest
<i>D. Terray László</i> ny. lelkész	Sande i verstf (Norvégia)

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

<i>Ordass L.:</i> Útravaló (áhítatok minden napra)	1.970,-
<i>Ordass L.:</i> Nem tudok imádkozni	700,-
<i>Ordass L.:</i> Vádirat (korrajz)	50,-
<i>Ordass L.:</i> Jó hír a szenvedőknek (igehirdetések, 1956-57)	700,-
<i>Ordass L.:</i> Akikkel az Úton találkoztam	500,-
<i>Ordass L.:</i> Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
<i>Giertz Bo-Ordass:</i> Hitből élünk	600,-
<i>Lyngar-Ordass:</i> A fáklya (ifjúsági áhítatos könyv)	450,-
<i>Terray L.:</i> Nem tehetett mást (Ordass püspök életútja)	250,-
<i>Scholz L.:</i> Tisztítsd meg szívedet!	250,-
<i>Scholz L.:</i> Két sugárzó igazgyöngy (írásmagyarázat)	300,-
<i>Scholz L.:</i> Elveszett és megtaláltatott (a tékozló fiúról)	150,-
<i>Sólyom J.:</i> Hiszem-tudom (bevezetés az egyház tanításába)	400,-
<i>Boleratzky L.:</i> Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
<i>Virág J.:</i> Dr. Luther Márton önmagáról	900,-
<i>Luther M.:</i> 14 vigasztaló kép	250,-
<i>Botta I.:</i> Dévai Mátyás, a magyar Luther	200,-
<i>Jung E.:</i> Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát	450,-
<i>Maróthy J.:</i> Szegények szíve (novellák)	700,-
<i>Rőzse I.:</i> A halál árnyékának völgyében	500,-
<i>Boleratzky L.:</i> Evangélikus egyházjog (I-II. kötet)	1.700,-
<i>Kaj Munk:</i> Három dráma	600,-
<i>Böröcz S.:</i> Kiáltás a mélyből (egy lelkész élete a Gulágon)	1.400,-
<i>Ittész J.:</i> Az evangélium hullámhosszán (meditációk)	500,-
<i>Ifj. Zászkaliczky P.:</i> Isten követségében	1.000,-
<i>Kapi B.:</i> Isten hárfása (Gerhardt Pál életregénye)	1.400,-
<i>Thurnayné Schulek V.:</i> Édesapánk, Dr. Schulek Tibor	1.500,-
<i>Thurnayné Schulek V.:</i> Termő csipkebokor	2.400,-

A Keresztyén Igazság évi előfizetési díja 1.500,- Ft.

Külföldre 12€, Egy szám ára 400,- Ft.

Folyóiratunk és kiadványaink megrendelhetők:

Ordass Lajos Baráti Kör

1114 Budapest, Bocskai út 10.

Postacím: 2151 Fót, Ibolyás u. 3/A.

Csekk számlaszám: OTP 11711034-20081452

